

ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN Türklük ve Türkçe Anlayışı*

Ş. Alparslan YASA

1967'den beri "A. Yasa" ve "Yesevîzâde" imzâlı kitap ve makalelerin müellifi araştırmacı-yazar, Hacettepe Üniversitesi Fransızca Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi Gazetecilik Bölümünden Emekli Yrd. Doç. Dr. E-posta: alparslanyasa@gmail.com

Büyük bir ilim, fikir ve edebiyat adamımız olan Şemseddin Sami Fraşerî'nin (1850-1904) şahsiyetinin sık sık pek yanlış tahlil, hatta tahrif edildiğini gözlediğimiz iki cephesi aydınlanmaya pek muhtaçtır: Bunlardan biri onun milliyet ve Türklük anlayışı, diğeri de Türkçeyle alâkalı çalışmaları, tespitleri ve temennileridir. Bir taraftan, bazı müelliflerin ve bilhassa şoven Arnavut siyasetçilerinin, onun Arnavut asıllı olmasından, Arnavut kimliğine her zaman sahip çıkmış bulunmasından ve gayet şuurlu bir tavırla Arnavut kültürüne hizmet etmesinden yola çıkarak, ayrıca *Arnavudluk ne idi, nedir, ne olacak?* isimli Türk düşmanı bir kitabı ona atfederek, onu şoven ve Türk aleyhtarı bir Arnavut olarak göstermeye gayret ettikleri, bir asırdır ısrarla bu müddeayı işledikleri, hatta onun kabrini Arnavutluk'a nakletme talebinde bulunacak kadar ileri gittikleri¹ dikkati çekerken, diğeri taraftan, Tarihî Türkçe yerine sun'î,

uydurma bir dil inşa etme taraftarı olan bazı müellifler de onu "Öztürkçe" dâvasının bir öncüsü olarak takdim ediyor, dâvalarını onun büyük ismiyle takviye etmeye çalışıyorlar.²

Hâlbuki 19. asrın (ismi hemen ilk ânda akla gelen) Osmanlı dâhilerinden biri olan Şemseddin Sami'nin ne eşine ender rastlanır vüs'atteki ilmî hüviyeti, ne de sağlam seciyesi bu çeşit tahrif ve istismarlara müsaittir. O, dinî, kavmî vs. her çeşit taassuba düşman, geniş ufuklu, münevver bir Müslüman Osmanlı vatandaşı olarak, kendi kendisiyle tezada düşmeden, hem Arnavut, hem Türk milliyetçisidir ve şahsiyetinin bu iki cephesiyle de iftihar etmektedir. Diğeri taraftan, dil meselemizi de büyük bir vukufle ele almış, Türkçenin tarihî ve tabîî mecrasında gelişmesi için takibi lâzım gelen yolu tespit etmeye çalışmıştır. Mamafih, asıl tezi fevkalâde gelişmiş İstanbul Türkçesini (İstanbul'un konuşma dilini) -bazı kusurlarından ve noksanlarından kurtararak- edebî dil olarak benimsemek olmakla beraber, -Türk Birliği idealini tahakkuk ettirmek için- "Şark (Çağatay) Türkçesi" ile "Garp (Osmanlı / İstanbul) Türkçesi"ni birleştirip

* Bu makalenin pek küçük bir kısmı, 20-21 Kasım 2008 tarihlerinde, Ankara'da Başkent Üniversitesi ile Türk Dil Kurumu'nun ev sahipliğinde tertip edilen I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

1 Arnavutluk Hükûmeti, 2013 Şubatında Türkiye'ye verdiği bir notayla resmen Şemseddin Sami'nin kabri ile Tepedelenli Ali Paşa'nın kesik başının Arnavutluk'a nakledilmesi talebinde bulunmuş, (1930'lardaki birinci talep gibi) bu talep de Hükûmetimiz tarafından reddedilmiştir. Bu husustaki bir habere göre, Arnavutluk Başbakanı Sali Berişa, Kosova'da resmî ziyarette bulunan Millî Savunma Bakanı İsmet Yılmaz'a, bu talebi ayrıca görüşmeleri sırasında da iletmiştir. Haberde, Şemseddin Sami, "Öztürkçenin öncüsü" olarak tanıtılmaktadır. (Tayfun Er, "Arnavut Talebi", Takvim, 11 Şubat 2013)

2 Tarihî Türkçe yerine "Öztürkçe" ismi altında sun'î bir dil ikame etme çalışmalarını ve bunların ideolojik temelini geniş bir kitap çalışmamızda, ayrıca bir başka makalemizde tetkik ettik. (Bkz. Yasa 2013a; Yasa 2013b)

bütün Türk Dünyasında tek bir edebî dili hâkim kılmak şeklinde bir şahsî kanaate sahip olduğu da gözden kaçmıyor. Bunlardan birincisi objektif vakia, diğeri ise ideolojik tercihtir. Makalelerinde tenakuz gibi görünen farklı fikir ve tavırlarının bir kısmı, bu ikili tercih meselesinin mahsulüdür. (Diğerlerinin sebebini de *fasîh lisân* anlayışında aramak lâzımdır.) Tabîî ki kendi tercihi ne olursa olsun, yine hakikî bir ilim adamı sıfatıyla, bu hususta Osmanlı efkâr-ı umumiyesinin tercihlerine de büyük ehemmiyet veriyordu. Halbuki, Osmanlı münevverlerinin belki tamamına yakını, öncelikle dil zevkleri itibarıyla, Şark ve Garp Türkçelerini birleştirmek gibi –üstelik pek hayalî görünen- bir fikre hiç meyyal değillerdi. Bunun içindir ki ikinci tercih şikkını bir ömür boyu bazı deliller serdederek müdafaa etmeye devam etmiş, fakat kendi tercüme, edebî eser, makale ve lûgatlerinde (kelime hazinesi ve terkipli ifadeler bakımından Divan Dilinin birtakım itiyatlarından kendini tamamen kurtarmamakla beraber, umumiyetle) İstanbul Türkçesine riayet etmiştir. Her hâl ü kârda nesri, (Divan nesri değil) inşasına onca hizmet ettiği modern Türk nesridir. Bu arada, yazı dilini, münevver İstanbul halkına dahi mal olmamış ve dilde bir kambur gibi duran Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerden, yabancı kaide-lerden kurtarmak isterken, tabîî dil yerine, sun'î, uydurma bir dil ikame etmek gibi bir fikre kapılmamıştır. Hatta, kendisinde, yeni mefhumlar için, –kendi tabiriyle- “asıl Türkçe” köklerden kaideli yeni kelimeler türetme gayreti dahi görülüyor (ki bu onun Türkçeyle alâkalı çalışmalarındaki eksik taraflardan biridir.)

Bu gibi hususları tespit etmek ve hakkındaki tahrikrâr veya hatalı yaklaşımları reddetmek için bizzat kendi yazdıkları üzerinde durup düşünmek, bunları birbirleriyle muka-

yese ederek muhakeme tarzını kavramaya, düşüncesine nüfuz etmeye çalışmak kâfidir.³ Yeter ki böyle bir tetkik basiretle ve hakikat endişesi ile yürütülsün.

3 Şemseddin Sami'nin fikirlerini tahlil ederken kullandığımız metinler, esas itibarıyla, kendisinin –farklı araştırmacılar tarafından- tam metin hâlinde ve dilleri değiştirilmeden Latin harflerine çevrilmiş makaleleridir. Binaenaleyh tahlillerimizde doğrudan kendisinin yazdıklarını esas aldık; başka hiçbir müellifin yorumuna bağlı kalmadık. Lüzum hâsıl oldukça, aynı makalenin farklı neşirlerini birbirleriyle mukayese ederek değerlendirdik. Şecaattin Turalı'n –Ş.S.'nin makaleleri için çokça müracaat ettiğimiz- 151 sayfalık kitabının yarısından fazlası (65. sayfadan itibaren) muharririn makale ve kitaplarının seçmeleridir. Agâh Sırrı Levend'in Ş.S. hakkındaki pek değerli araştırması 212 sayfa olup 152 ilâ 201. sayfalarında, onun -dil değişikliği yapılmadan Latin harflerine çevrilmiş- 7 makalesi yer almaktadır. Yine 114-142. sayfalardaki “Tartışmaları” başlıklı bölümde de makalelerinden geniş iktibaslar vardır. Mehmet Kaplan ve arkadaşlarının hazırladıkları kitap ise, baştan sona (mühim bir kısmı tam metin hâlinde ve dilde değişiklik yapılmadan sadece Latin harflerine çevrilmiş) seçmelerdir ve Osmanlı muharrirleri hakkında doğrudan pek mühim bir kaynaktır. İlk hâliyle 2008 senesine ait olan makalemizi baştan sona tekrar gözden geçirirken, kaynaklarımıza, Yüksel Topaloğlu'nun yakın zaman evvel neşredilen çalışmasını da ekledik. Topaloğlu'nun 394 sayfalık çalışması, 147. sayfadan itibaren Ş.S.'nin dil ve edebiyatla alâkalı ve yine dili değiştirilmeden sadece Latin harflerine çevrilmiş 45 makalesini bir araya getirmiştir. Bu kaynakta yer alan ve daha evvel tetkik etmediğimiz makaleler üzerinde de çalışarak evvelki tahlillerimize bazı ilâvelerde bulduk. Ş.S.'nin herhangi bir makalesine atıfta bulunurken kaydettiğimiz birinci tarih (meselâ 1900), makalenin onun tarafından ilk defa neşredildiği tarihi, ikinci tarih ise (meselâ 2010) aynı makalenin –dili değiştirilmeden- Latin harflerine çevrilerek tekrar neşredildiği tarihi göstermektedir. Atıfta bulunduğumuz makalelerin tam künyeleri ise, “Kaynaklar” kısmında verilmiştir. Akademik bir makalede tercüme kaynaklara müracaat edilmesinde bir beis görülmezken (hâlbuki “sahih” tercüme-ler dahi asıllarından mutlaka az-çok farklıdır), Osmanlı yazısıyla kaleme alınmış bir metnin dili değiştirilmeden Latin harflerine çevrilmiş nüshasına müracaat etmekte, ilmî araştırma esasları nokta-i nazarından bir mahzur olmasa gerektir.

1. YAPICI BİR MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞININ TEMSİLCİSİ OLARAK ŞEMSEDDİN SAMİ

Fikir tarihimizde haklı olarak pek itibarlı bir mevkii olan *Türkçülüğün Esasları*'nda, Ziya Gökalp (1875-1924), ana hatlarıyla Türkçülüğün tarihini izah ederken, birçok ecnebi müellifin de bu harekete katkısından sitayişle bahsettiği halde, Şemseddin Sami'nin (1850-1904) adını bile anmaz. (Z. Gökalp 1973: 7-16) Halbuki Şemseddin Sami, Türklük şuur ve kimliğinin, modern Türk kültür ve edebiyatının ve bütün bunların belkemiği mesabesindeki Türkçenin gelişmesine en fazla emeği geçenler arasında, mütercim, yazar ve lûgatçı sıfatıyla hemen zikredilmesi gereken birkaç isimden biridir. Öyle anlaşılıyor ki İttihatçı hüviyetinden kaynaklanan tarafgir tavrı, Ziya Gökalp'i, objektif bir değerlendirme yapmaktan alıkoymuştur. Zaten, mezkûr kitabının “Türkçülüğün Tarihi” başlıklı bölümü (s. 7-16) oldukça dar bir bakış açısını yansıtmaktadır. Çünkü Türk kelimesini sloganlaştırmadan modern Türk kültür ve dilinin kurulmasını temin etmiş olan Sahafılar Şeyhizâde Es'âd Efendi, Sâdık Rifat Paşa, Edhem Pertev Paşa, Şinâsî, Münif Paşa, Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Midhat Efendi, Muallim Nâci, Tevfik Fikret, Hâlid Ziyâ, Mehmed Âkif veya III. Selim, II. Mahmud, Mustafa Reşid Paşa, Abdülhamid Han gibi isimlerinin sayılması dahi bir-iki sayfa tutabilecek nice şahsiyet de o tarihtede yer almamış veya bunlardan kimisi de Türklük fikrinin muhalifi gibi gösterilmiştir. Kaldı ki “Türk” kelimesini öne çıkararak Türk kültür ve diline hizmet bahis mevzuu olduğunda dahi, Şemseddin Sami, herhalde anılacak ilk büyük isimdir.

Zira, hep tekrar edildiği ve Şemseddin Sami'nin de bizzat işaret ettiği

üzere (ŞS 1900 / 2010; M. Kaplan ve ark. 1979: III/305), Ahmed Vefik Paşa'nın, sırf Türkçe menşeli kelimeleri bir araya toplayarak telif ettiği lûgatine *Lehçe-i Osmanî* adını vermesine karşılık, o, içine, menşei ne olursa olsun Türkçede kullanılan, dolayısıyla Türkçeleşmiş olan bütün kelimeleri aldığı kendi lûgatine *Kamûs-ı Türkî* demiş ve bu ölümsüz eserinin "İfâde-i Merâm" başlığını taşıyan mukaddimesinde de bu isimlendirmeyi uzun uzadıya izah ve müdafaa etmiştir. Fakat o, bununla da yetinmemiş, muasır tarihimiz içinde, Türk kimliğine, hiç kompleksiz, hatta temelinde derin bir ilmî araştırma ve tefekkür bulunan bir şuur ve iftiharla sahip çıkan ilk münevverlerimizden biri, belki birincisi olmuştur.

Onun, -baba tarafından- köklü bir Müslüman Arnavut aileye mensup olarak, bir taraftan, 18 Rebiülahir 1316 tarihli *Sabah* gazetesindeki "İzâh-ı Merâm" başlıklı makalesinde (ŞS 5 Eylül 1898; Levend 1969: 130-131; Topaloğlu 2012: 257): *Ne Arabız, ne Acemiz, Türk oğlu Türküz ve kâffe-i Türklerle hemcins ve hemzebânî!* şeklinde⁴ Türk milliyetine hararetle sahip çıkarken, diğer taraftan, Arnavut hüviyetiyle de iftihar etmesi, Osmanlı Türk-İslâm Devletinin bir vatandaşı olmasının mantıkî bir icabıydı. Düşünmeli ki Osmanlı Devletinin kurucu unsuru ve belkemiği Türk milleti idi ve bu topraklar üzerinde yaşayan bütün Müslüman unsurlar, -bin yıldır sürüp giden jenosid emelli Haçlı (ve bir ara

da vahşî Moğol) tecavüzleri karşısında- mevcudiyetlerini, göğüslerini bu emperyalistlere karşı siper edip her milliyetten dindaşlarını ise şefkatle kucaklayan Türk kardeşlerine borçluydular. Bu bakımdan, dininin ve tarihinin şuurunda olan hiçbir muhlis Müslüman düşünülemezdi ki Türkü sevmesin, Türklüğü bir üst kimlik olarak benimsemesin ve diğer dindaşlarıyla müsavi şartlarda bir Türk vatandaşı olmakla iftihar etmesin. Bu bakımdan, Şemseddin Sami'nin de, bir taraftan devâsa eserlerle Türk irfanına hizmet eder, Türk milliyetini tebcil ederken, diğer taraftan, bir *Arnavutça Alfabe* (1879) ile bir *Arnavutça Gramer* (1886) tertip etmesinde ve Arnavutları ihanetle itham edenlere karşı Arnavut milletini müdafaa etmesinde yadırganacak bir taraf yoktur. Rusya'nın emperyalist siyasetini çok iyi kavramış bir âlim müellif olarak, Rusya'nın menfaat ve siyasetini tahlil ettiği bir makalesinde (ŞS 3 Ocak 1878; Levend 1969: 117-118), Rusya'nın, *Devlet-i Osmâniyye'nin Rumeli'ndeki bir hisn-ı hasîni* [muhkem kalesi] makamında olan Arnavutluk'u Bulgaristan ve Yunanistan arasında paylaşarak *keenlemyekûn hükümüne koyup, ismini bile coğrafya ve haritadan kaldırıp* bu iki devlet üzerinden Adriyatik Denizine çıkmak istediği tespitinde bulunmaktadır. Keza, bir diğer makalesinde de (*Ter-cümân*, 29 Zilhicce 1295 / 24 Aralık 1878; Levend 1969: 115-116), İnsan için vatanından azîz, milliyet ve cinsiyetinden mukaddes bir şey yoktur şeklinde milliyet meselesiyle alâkalı düşüncesini ortaya koyduktan sonra, *Arnavutlar, Devlet-i Osmâniyye'den ayrılmayı arzû edecek kadar hân ve ahmak (değillerdir); [...] Arnavut ittifâkı, mahzâ Devlet-i Osmâniyye uğrunda ve hukuk-ı mukaddese-i Hazret-i Pâdişâhiyi muhâfaza için düşmân-ı vatana karşı son damlasına kadar kanlarını dökmek maksadına mebnî(dir)* demektedir.

Neşri hicrî 1306'dan 1316'ya kadar (1889-1899) 11 yıl süren devasa ansiklopedi çalışması *Kamûs-u'l-A'lâm*'ın "Türk" maddesinde, ahlâk ve manevî hâlleri itibariyle *umûmiyet üzere gayet sâkin, halîm, çalışkan, sabırlı ve maahaza pek cesûr adamlar* olarak tavsif ettiği Türklerin *ümem-i Tûrânîyenin en eskisi ve en şanlı ve şöhratlı olduğunu, Moğollarla hakikatte Türk olmıyan sâir akvâm-ı Tûrâniye kendilerine Türk nâmını vermekle tefahhur ettiklerini* kaydederek, aslen Türk oldukları hâlde Türklüklerini inkâr edenlerin tavrını: *Bu hâlde, asıl Türk olan bâzî akvâmın bu ismi kabûl etmeyip bir hakâret addetmeleri garâibdendir* şeklinde hayretle karşılar. (ŞS 1891; M. Kaplan ve ark. 1979: III/312, 309) Aynı şekilde, kendi neşri olan *Hafta* mecmuasının 10 Zilhicce 1298 / 3 Kasım 1881 tarihli nüshasında, "Osmanlı lisanı" tabirini reddetmek üzere kaleme aldığı "Lisân-ı Türkî (Osmânî)" başlıklı makalesinde de, Türk oldukları halde Türk kimliğine sahip çıkmayıp onunla iftihar etmeyenleri, esefle, benliğinden gafil *câhiller* olarak anar:

Söylediğimiz lisan ne lisânıdır ve nereden çıkmıştır? 'Osmanlı lisânı' tâbirini pek de doğru görmüyoruz; çünkü bu ünvân, salâtîn-i Osmâniyyenin birincisi fâtih-i meşhûrun nâm-ı âlîlerine nisbetle, müşârünileyhin têsîs etmiş oldukları bir devletin ünvânıdır. Hâlbuki lisân ve cinsiyet, müşârünileyhin zuhûrundan ve bu devletin teessüsünden eskidir. Asıl bu lisânla mütekellim olan kavmin ismi 'Türk' ve söyledikleri lisânın ismi dahi 'lisân-ı Türkî'dir. Cühelâ-yı avâm indinde mezmûm addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine itlâk edilmek istenilen bu isim, intisâbiyle iftihâr olunacak bir büyük ümmetin ismidir. (...) ...Türk ismi, (...) Adriyatik Denizi sevâhilinden Çin hudûduna ve

4 Şemseddin Sami, bu sözü, Türkçenin karma bir dil olmadığı ve dilimizde Arapça ve Farsça asıllı kelimeler kullanıyoruz diye Arap veya Fars olamayacağımız sadedinde söylüyor. Cümlenin tamamı şu suretledir: Ben derim ki meselâ İngilizler Fransızcadan birçok kelimeler ahzettikleri hâlde Fransız olmayıp yine Anglo-Sakson cinsine mensûb oldukları gibi, biz dahi Arabî ve Fârisîden birçok kelimât aldığımız hâlde, ne Arabız, ne Acemiz, Türk oğlu Türküz ve kâffe-i Türklerle hemcins ve hemzebânî.

Sibirya'nın iç taraflarına kadar münteşir olan bir ümmet-i azîmenin ünvânıdır. Bunun için, bu ünvân, şâyân-ı tahkîr olmak şöyle dursun, müstevcib-i fahr ü mesâr [övünç ve sevinç kaynağı] olmak iktizâ eder. (ŞS 3 Kasım 1881; Tural 1999: 66)

Onun, bu makalesinde görüldüğü üzere, Türk diline Osmanlı dili denilmesine şiddetle itirazının bir sebebi de, *lisân* ile *cinsiyet ve kavmiyeti* hemen hemen bir tutması, *lisânı*, *kavmiyet* ve *cinsiyetin* başlıca esâsı olarak kabul etmesidir. (ŞS 2 Aralık 1881; Topaloğlu 2012: 212) O, hususen iki makalesini lisan ve edebiyat ile kavmiyet arasındaki münasebetin izahına hasretmiştir. Bunlardan *Sabah* gazetesinde intişar eden "Lisân ve Edebiyatımız" başlıklı makalesinde, bir taraftan bu münasebete dikkati çekerken, diğer taraftan da bir milleti sevmenin başlıca bir alâmetinin o milletin dil ve edebiyatının gelişmesine hizmet etmek olduğunu vurguluyor:

Kavmiyet ve cinsiyetin birinci alâmeti, esâsı, bütün efrâdı beyninde mütesâviyen müşterek malı, söylediği lisândır. Bir lisân söyleyen halk, bir kavim ve bir cinsiyet teşkil eder. Binâ-naleyh mevcûdiyet-i cinsiyesini temin etmek isteyen her bir kavim ve ümmet en evvel lisânını düzeltmeye, yoluna koymaya, ilerletmeye, lûgat ve kavâid ve nikât-ı mahsûsasını zabt etmeye ve tahsîlini teshîl ile mükemmeliyetine hizmet edip ulûm ve fûnûn ve sanâyî-i muhtelifeye müteallik kitaplarla zengin ve "klasik" addolunmaya şâyân âsâr-ı güzîde-i edebiyat ile rengîn etmeye borçludur. Mensûb bulunduğu cinsiyeti seven, beka ve devâm ve terakkîsini arzû eden her bir hamiyetli ferd, bu vazîfe-i mukaddesenin ifâsına çalışır ve

cümlenin mahsûl-i mesâisi bir yere gelince, büyük hizmetler edilmiş olur. (ŞS 8 Ağustos 1898; Topaloğlu 2012: 212)

Mademki, gayet isabetli bir tespitle, en azından bir ilim ve edebiyat adamı için, bir milleti sevmenin başlıca bir alâmeti, o milletin dil ve edebiyatının ve daha umumî olarak kültürünün gelişmesine hizmettir, onun bu ölçüsünü kendisine tatbik ederek, Arnavut milleti gibi Türk milletine de derin bir sevgi ile bağlı olduğuna hükmetmek lâzımdır. Hatta eserlerinin kısm-ı azamının Türk kültürüne rakipsiz bir hizmet mahiyetinde olduğu meydandadır. Öyleyse aksini iddia edenler, ona ancak bühtanda bulunuyorlar.

Şemseddin Sami, makalelerinde ve *Kamûs-ı Türkî*'de, günümüzdeki mânasıyla "millet" ve "milliyet" karşılığı olarak "kavim", "kavmiyet", "cinsiyet" ve "ümmet" kelimelerini kullanıyor. Çünkü "millet", Arapçadaki aslına ve Türkçe dinî literatürdeki kullanımına nazaran "din" ve "aynı dine inananlar topluluğu" demektir. "Elsine-i İslâmiye" başlıklı makalesinde, "kavim" istilâhını, kendilerine mahsûs târih ve edebiyatları bulunmayan, kalîlülmikdâr olduklarından veya başka sebeplerle meçhûl kalan topluluklar şeklinde tarif ediyor. "Ümmet" ise, birkaç milyon nüfûsu hâvî olup, târih-i âlemde bir ehemmiyet-i mahsûsaya hâiz olduklarından ve vukuatları ve kendilerine mahsûs târih ve edebiyatları bulunduğundan bütün âlemce mârûf ve mâlûm bulunan daha büyük ve daha gelişmiş kültürü olan topluluklardır. (Buna göre, "kavim" in Fransızcadaki "ethnie" ye, "ümmet" in ise "nation" a tekabül ettiği düşünülebilir.) Bu iki kelimenin medlûlleri arasındaki fark ancak maddî ve mânevî büyüklükten ibâret olduğundan, her bir kavmin bir ümmet olmaya çalışması tabîi ve

meşrû bir cehddir. Bütün kavimler ve ümmetler için tabîi ve meşrû olan bu cehd, elbetteki İslâm kavimleri için de öyledir:

Bunların kendi lisânlarını yazmayıp cehâlette kalmaları hiçbir zamân tecvîz olunamayacak mevâddandır. Gerek sırf akvâm-ı İslâmiyeden olan Kürdlerle Çerkesler ve sâir Asya akvâmının ve gerek –diyâneten muhtelit olup efrâd-ı İslâmiyeleri dahi bulunan- Gürcüler, Arnavutlar ve Boşnaklar gibi Asya ve Avrupa akvâmının dâire-i medeniyete dühûlü için, bunlardan her birinin –lisânının şive ve telâffuzlarına elverişli ve münâsib- bir yazı ile kendi lisânını yazıp, edebiyât-ı mahsûsasını terakkî ettirmeye çalışması iktizâ eder. [...]

...Kürdlerin, Çerkeslerin, Arnavutların ve sâir akvâmın kendi lisânlarını okuyup yazmalarından ve kendilerine mahsûs edebiyat peydâ etmelerinden hiçbir güne mazarrat mutasavver olmayıp, her vechile istifâde olunacağı ve beynelislâm envâr-ı maârif ve medeniyetin daha kolay intişâr ve taammüm edebileceği şüphesizdir. (ŞS 2 Aralık 1881; Topaloğlu 2012: 211-213)

Bu fikir ve tespitlerden şöyle bir netice istidlâl edilebilir: Şemseddin Sami, millî mevcudiyetleri teminat altına alınmış, dilleri, edebiyatları, maarifleri, sanatları Avrupa'daki benzerleri seviyesinde gelişmiş ve aralarında kuvvetli, medenî işbirliği olan milletlerden müteşekkil bir İslâm Âlemi tasavvur etmektedir. O Âlemin en mühim rûkûnlarından birisi de müttehît bir Türk Dünyasıdır. Türk Dünyasının ittihadını sağlayacak başlıca esas ise, Garp ve Şark Türkçelerinin kaynaşmasıyla teşekkül edecek müşterek bir edebî dildir.

Onun, Şark ve Garp Türkçelerini, aynı dilin o gün dahi aralarında –giderilmesi kolay- cüz’î farklar bulunan iki kolu olarak mütalâa etmesinde, lisanî tespitler ötesinde, Türk Birliğini temin etmek gibi siyasî bir perspektifin de rol oynadığı anlaşılıyor. Bu çeşit bir endişeyle de olsa gerek, “Lisân-ı Türkî (Osmânî)” başlıklı makalesinde ısrarla her iki Türkçe arasındaki farkların cüz’î olduğu fikrini işliyor:

...(Asya’daki bir kıt’a-i vâsia olan ve) bizden hayli uzak [bulunan] o Türkistan’la bizim Türkiye beyninde ve oranın Türkleriyle bizim aramızda acabâ bir münâsebet ve irtibat var mıdır? Bu isim iştirâki nereden geliyor? Eğer oranın ahâlisıyla olan münâsebetimiz yalnız isim iştirâkından ibâret olsaydı, belki bu iştirâk bize it’âb-ı zihin ettirebilirdi. Lâkin lisânca olan iştirâk ve târihin verdiği mâlûmat bu bâbda bir şüphe ve tereddüde mahâl bırakmıyor. Buhâra, Hîve ve Kâşgar Türklerinden pek çok efrâd görmüşüzdür; her ne kadar ki bunların Türkçesi biraz başkaca olup husûsiyle telâffuzları bize garîb gelirse de, böyle farklar iki eyâlet ahâlisinin söyledikleri lisân beyninde dahi bulunduğundan, bu fark-ı cüz’înin bizim söylediğimiz lisânla Kâşgarlıların söyledikleri lisânın bir lisân-ı vâhid olmasına ve bizim dahi onlar gibi Türk olmağımızla, söylediğimiz lisânın dahi onların lisânı gibi Türkçe olmasına mâni olamaz. Bizim söylediğimiz Türkçeye ‘lisân-ı Osmânî’ ünvânı ne kadar yakışmazsa, Mâverâünnehir’de ve Çin’deki hemcinslerimizin lisânına dahi Çağatay ünvânı o kadar yakışmaz. Çünkü Çağatay, akvâm-ı Türkiyeden yalnız bir kavm-i sagîrin ismidir.

Bize kalırsa, o aktar-ı bâidedeki Türklerin lisânıyla bizim lisânımız bir olduğundan ikisine de ‘lisân-ı Türkî’ ism-i müştereki ve beyinlerindeki farka da riâyet olunmak istenildiği hâlde, onlarınkine ‘Türkî-i şarkî’ ve bizimkine ‘Türkî-i garbî’ ünvânı pek münâsiptir. Bu lisân-ı müşterekin şu iki şûbesi arasındaki fark, tasrîfatça veyâ sûret-i ifâdece olmayıp ikisinin kavâid ve tarz-ı ifâdesi bir olmakla, fark-ı vâki, ancak sûret-i telâffuzdan ve bâzı kelimelerin şûbeteynden birine mahsûs olmasından ibârettir. (ŞS 3 Kasım 1881; Tural, 1999, s. 67)

Aynı makalenin sonunda, Şark ve Garp Türkleri arasındaki dil beraberliği fikrini bir siyasî proje hâline getirerek, her iki camia arasında lisan ve kültür planındaki sıkı bir işbirliğinin, meselâ lisân-ı Türkî-i Şarkîde yazılmış olan Nevâî gibi eâzım-ı üdebânın âsârı mekâtibimizde tâlîm olunarak meydân-ı tedâvüle konulmasının, her iki dil ve topluluk arasında tedricen yakınlaşma sağlayacağını, bundan uzun vadede güçlü bir Türk Birliği doğabileceğini hararetle ve büyük bir iştirak, bir temenni hissiyle müdafaa ediyor:

Bunun iki cihetçe, yâni edebî ve siyâsî muhassenâtı olup edebî cihetçe lisân-ı Türkî daha vâsî ve daha güzel bir lisan olacağı gibi, cihet-i siyâsiyyece dahi sekiz-on milyondan ziyâde olmıyan Garb Türklerine bu miktardan aşığı olmıyan Asya-yı Vasatî ve Rusya Türkleri dahi munzam olarak ve bunların cümlesi bir lisân-ı vâhidle mütekellim tamâmıyle bir ümmet-i vâhide hükmüne geçerek, Türk ümmeti, yirmi milyon nüfûsu câmi bir ümmet-i azîme olacaktır. Bu ikinci cihet kabil-i inkâr olamayacağı gibi, birincisi dahi muhakkaktır. (ŞS 3 Kasım 1881; Tural 1999: 70)

Şemseddin Sami, Şark ve Garp Türkçelerinin, aynı dilin, ayrı ayrı iki lisân addolunmalarını îcâb edecek kadar beyinlerinde fark ve ihtilâf olmıyan ve az bir himmetle birleştirilebilecek iki kolu olduğu fikrini, ilk defa, 6 Ekim 1881 tarihli Hafta mecmuasında, “Lisânların Ensâb ve Taksîmi” başlıklı makale tefrikasının altıncısında (Topaloğlu 2012: 163-164) ileri sürmüştü. Bilâhare, seneler boyu, aynı fikri işlemeye devam etti. 1891’de, Kamûs-u’l-A’lâm’ının “Tûrâniye” maddesinde, yine Şark ve Garp Türkçelerinin aralarındaki farkın dahi pek cüz’î olup cümlesinin bir lisân addolunması gerektiğini beyân ediyordu. (ŞS 1891; M. Kaplan ve ark. 1979: III/316) İlk makalesinden on yedi yıl sonra 4 Rebiülahir 1316 tarihli Sabah gazetesinde çıkan “Lisân-ı Edebîmizin İntihâbı” başlıklı makalesinde, ömrünün sonuna kadar muhafaza edeceği sağlam bir kanaatle, tek bir Türk dilinden bahsetmek yerine, muhtelif Türk lehçelerinin müstakil Türk dilleri gibi takdim edilmesine şiddetle itiraz ediyor ve bunu bir bakıma Türklüğe ihanet gibi görüyordu:

Otuz kırk milyona bâliğ bir kavmin vahdet-i cinsiyesini muhafaza etmek mümkinen, müccered lisânlarının telâffuz ve tasrîfdeki cüz’î farkını vesîle-i tefrika tutup, bir olan lisân-ı Türkîyi ‘elsine-i Türkiyye’ye tahvil etmek menâfi-i cinsiyemize pek muzır bir harekettir. (ŞS 22 Ağustos 1898; Levend, 1972, s. 223; Topaloğlu 2012: 246)

23 Ocak 1900’de Kamûs-ı Türkî’sine mukaddime olarak kaleme aldığı ve Türkçe hakkındaki son yazılarından biri olan “İfâde-i Merâm”ında da fikri hep aynı idi: (Şark Türkçesi ile Garp Türkçesi) beyinlerindeki fark, bunların ayrı ayrı iki lisân addolunmasını mûcib olacak derecede değildir; bilakis bir lisân olduklarını isbât için

en büyük delil, ikisinin de kavâid-i sarfiye vü nahviyelerinin esâsen bir ve müşterek olmasıdır. (ŞS 1900; M. Kaplan ve ark. 1979: III/301)

Şemseddin Sami'nin bu suretle ömrünce müdafaa ettiği fikir sempatiyile karşılanabilir. Fakat temenni başka, vakıa başkadır. Bir kere, Özbekçeden Kırgızcaya bütün Türkistan dilleri, "Şark Türkçesi" ismiyle tek bir dil gibi mütalâa olunabilir mi? Oğuzca grubu içinde yer alan İstanbul Türkçesi ile Âzerî Türkçesi dahi birleştirilebilir mi? Meselâ bu iki dil veya lehçe arasındaki gramer, kelime hazinesi ve telâffuz farkları nasıl giderilecektir? Dahası, her iki topluluk da, kendi dilinden memnunken ve bu dille edebî ve her cinsten sayısız eser vermişken, bu ecdat mirasına sırtını dönüp başka bir anlayışla eser vermeye mi yönelecektir? Aslında, her iki dil de kendi bütünlüğü içinde güzel değil mi? Her iki topluluk arasındaki karşılıklı sevgi ve saygı, o dilleri oldukları gibi kabul etmeyi icap ettirmez mi? Dilleri birleştirmeye çalışarak bir ittihat teşkil etmeye çalışmak yerine, her iki topluluğun da birbirinin dilini öğrenip, birbirinin her hâli, her meselesiyle yakından meşgul olup, birbiriyle dayanışıp bu suretle birbiriyle kaynaşması daha makul, daha semereli bir yol değil mi?

İstanbul ve Âzerî Türkçeleri nokta-i nazarından yürüttüğümüz bu muhakeme pekâlâ diğer Türk dilleri için de ileri sürülebilir.

Şemseddin Sami, bir birlik fikrini ortaya atarken, sadece dile ehemmiyet veriyor ve birliğin bu sayede sağlanabileceğini düşünüyor. Oysa, yukarıda da belirttiğimiz gibi, gerek Şark Türkleri, gerekse diğer Müslümanlarla yakınlaşmak ve dayanışmak için bir dil birliği şart değildir. Mühim olan, bir bütün hâlinde kültürler arasındaki yakınlık ve tarafların birbirlerine karşı duydukları

rı sevgi ve saygıdır. Dil, kültürün en mühim iki rüknünden biri olmakla beraber, kültürün başka cepheleri de vardır ve o sahalardaki yakınlık da sıkı bir teşrik-i mesainin objektif temelidir. Kaldı ki kültürel yakınlık bir tarafa, iktisadî-siyasî menfaatler, coğrafi yakınlık gibi maddî âmillerin de toplulukları bir birlik teşkil etmeye veya en azından sıkı işbirliğine götürdüğü malûmdur.

Diğer taraftan, 19. asrın ortalarından yakın zamanlara kadar Rusya esaretinde kalan ve hâlâ da tam mânâsıyla istiklâl ve hürriyetlerini elde edememiş olan bir Türkistan ve Âzerbaycan'la ne derece işbirliği ve yaklaşma mümkün olabilirdi? Yapılması lâzım gelen, Şemseddin Sami'nin de tavsiye ettiği gibi, hiç olmazsa Türkiye mekteplerinde tarihî seyri içinde Türkistan ve sair Türk topluluklarının kültürünün öğretilmesi ve öncelikle kültürel mübadele ve haber alış-verişine ehemmiyet verilmesiydi. Fakat Hükümetler imkânları dâhilinde olan böyle bir siyasetten dahi içtinap ettiler. Bu hususta ikazda bulunan ve tavırlarda bir değişiklik göremeyince de kızgınlık duyan Şemseddin Sami'ye herhalde hak vermek gerekir.

Şemseddin Sami, bu gibi mülâhazalarla bazı bakımlardan takdir, bazı bakımlardan ise eksik bulunup tenkid edilebilir. Mamafih, asıl mühim olan, onun, inançla, iyi niyetle bir Türk birliği ve Müslümanlar arası işbirliği fikrini işlemiş, buna çalışmış, ayrıca –muasırı hiç kimseye müyeser olmayan- devasa eserlerle Türk'lüğe hizmet etmiş olmasıdır.

2. ŞEMSEDDİN SAMİ'NİN İLMÎ TESPİTLERE MÜSTENİT TÜRKÇE ANLAYIŞI

Şemseddin Sami'nin, 1313 Rumî / 1897 Milâdî yılında *Tercümân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn, Nüşa-i Fevkalâde* içinde

neşredilen "Lisân ve Edebiyatımız" başlıklı makalesinde, kendi Türkçe anlayışını gayet derli toplu bir şekilde ortaya koyduğunu görüyoruz. Bu anlayış, aslında, Şehîd Sultan Selîm ve Sahaflar Şeyhizâde Es'âd Efendi'den başlayarak II. Mahmud, II. Abdülhamîd gibi padişahlar, Mustafa Reşîd Paşa, Sâdık Rifat Paşa, Edhem Pertev Paşa, Sâdullah Paşa gibi Devlet adamları, Münif Paşa, Şinâsî, Âgâh Efendi, Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Midhat Efendi ve sair modern müellif ve edebî yazarlarla devam eden ve Tevfik Fikret, Hâlid Ziyâ, Mehmet Necip Türkçü, Ömer Seyfeddin, Ziya Gökalp, Mehmed Âkif, Refik Halid, Yahya Kemal, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Peyami Safa, Necip Fazıl, Hakkı Süha Gezzin, Nihad Sami, Abdülhak Şinâsî Hisar, Sâmiha Ayverdi, Yavuz Bülent Bakiler gibi yakın devir yazarlarıyla kemale eren aynı çizgidedir. Zaten, kendisi de, "Şiir ve Edebiyattaki Teceddüd-i Ahîrimiz" başlıklı makalesinde, *edebiyat-ı garbiyeye imtisâlen* dil ve edebiyatımızda yepyeni bir çığır açan Şinâsî, Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa gibi "terakkîperver" yazarları kendine üstad bilerek tebcil eder ve on üçüncü hicrî asrı, edebî planda, onların asrı olarak anar. (ŞS 28 Kasım 1898; M. Kaplan ve ark. 1979: III/318-320) Ona göre:

Edebiyat-ı cedîdemizin esâsını vaz'eden, lisânımızı 'sanâyi-i lâfziye'den kurtarıp sâde, güzel ve tabii bir tarz-ı ifâde tarîkini açan, şüphesiz, Şinâsî ile rüfekasıdır ki bu meyânda Reşîd Paşa'yı dahi unutmamak ıktizâ eder. (ŞS 28 Kasım 1898; M. Kaplan ve ark. 1979: III/319)

Hiç şüphesiz, Şemseddin Sami'nin de daha ileri bir merhalesini teşkil ettiği bu Türkçe anlayışında *unutulmaması ıktizâ eden* bir öncü isim de, -ilk sahih edebî tercümemiz ve muhtemelen ilk modern edebî nesir örneğimiz olan- *Muhâverât-ı Hike-*

miye'nin mütercimi Münif Paşa'dır. (Yasa 2014: 103-117)

Bu çizgideki anlayış, esas itibarıyla, Ömer Seyfeddin'in tabiriyle "Ende-run Dili" olarak isimlendirilebilecek ve ayrıca Türkçe, Arapça ve Farsçanın halitası sun'î bir dil sıfatıyla "picin (pidgin)" olarak vasıflandırılabilir. resmî yazışma ve Divan edebiyatı dilini terk edip, onun yerine, İstanbul'un güzide muhitlerinin konuştuğu Türkçeyi, -hususen tercüme vasıtasıyla onu daha da geliştirerek- resmî ve edebî yazı dili yapmak emelindedir.

Şemseddin Sami, "Lisân ve Edebiyâtımız" başlığını taşıyan özlü makalesinde, Türkçeyi ana hatlarıyla tarihî seyri içinde ele almakta, ilk olarak, Türkçenin, başlangıçta, *cesûr ve cengâver bir kavim olan Türklerin tabiatına uygun olarak haşîn ve kaba bir lisân* iken, *Uygur lisânı* ile, fevkalâde gelişerek yazılır, okunur ve her ifâdeye elverişli bir lisân hâline geldiği tespitinde bulunmaktadır. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 72) Fakat Türkler, Müslüman olduktan sonra, Arapça ve Farsçaya ehemmiyet verip *kendi lisânlarını ihmâl etmişlerdir*. Bu suretle, Türkçe, beş-altı asır edebiyatsız, sadece konuşulan bir dil olarak kalmış, sonradan, her ne kadar, Osmanlı Devletinin başlangıcında yazılı eser verilmeye başlanmışsa da, bunlar *sâde, lâkin oldukça kaba şiir ve nesirlerdir ve hiç birinde düzgün bir ibâre ve âlî bir fikre tesâdüf olunmuyor*. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 72-73) Türkçenin kabalığı ancak hicrî on birinci asırda kaybolmaya başlıyor ve artık *Nâbî'lerin, Bâkî'lerin âsârında kabalık eseri görülüyor*. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 73) Ne var ki bu arada Türkçe yeni bir illete duçar olmuştur: Yazı dili, *ekseri Türkçe denilemeyecek kadar elfâz ve tâbirât-ı Arabiyye ve Fârisiyye ile memlû ve 'sanâyi-i lâfziyye' dedikleri soğuk ve külfetli bir takım*

teşbîhâtta ve münâsebetsiz mazzunlardan ibâret hâle gelmiştir. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 73)

Mamafih, bu sapmaya mukabil, bir başka şaşırtıcı gelişme yaşanmıştır ki o da hassaten İstanbul'da konuşulan dilin, *tedrîcen incelip fevkalâde bir nezâket ve letâfet peydâ etmesidir*. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 73) Evet, bu Türkçe, aslından en fazla uzaklaşmış olmak hasebiyle, Eski Türkçeye göre *en galat olanıdır*; lâkin *kürre-i arzın üzerinde söylenen Türkçelerin en güzeli, en şirini, en lâtîfi, [...] en zarîfidir*. (ŞS 22 Ağustos 1898; Levend 1972: 222) Hakikaten:

Türkçemiz, eski huşûnetinden aslâ eser kalmıyacak derecede latîf ve şirin bir lisân oldu. Cengâver ve haşîn bir aşîret lisânı hâlinden çıkıp en nâzik ve en güzel perîpeyker ve meleksîmâ bir kızın ağzının letâfetini arttıracak bir halâvet peydâ etti. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 74)

Bu noktada, en yüksek seviyede Türklük şuuruna ve derin bir Türkçe sevgisine sahip olan Şemseddin Sami, (Türkçe, Arnavutça, Arapça, Farsça, Eski Yunanca, Modern Yunanca, Fransızca, İtalyanca ve Almanca gibi) dokuz lisan bilen (İsmail Habib 1944: 1/133) bir lisanîyat âliminin emniyeti içinde şu iddiayı ileri sürmekten çekinmez:

Mübâlâğasız ve mücerred gayret-i milliye sâikasıyla olmiyarak ağyârın dahi tasdîkiyle diyebiliriz ki lisân-ı millîmiz olan Türkçe, dünyânın en güzel lisânlarından biri olduğunda asla şüphe yoktur! (ŞS 1313/1897; Tural, 1999 s. 74)

O zaman ortaya şu soruyu atar:

Lisânımız pek güzel bir lisândır. Edebiyâtımız niçin onun-

la mütênâsip olmasın? (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 75)

Başka tabirle, neden o güzelim İstanbul Türkçesini edebiyat ve resmî yazışma dili yapmayalım? Bu hususu, makalesinde, kuvvetle dile getirmektedir:

Dedik, yine tekrâr ederiz: Lisânımız pek güzel bir lisândır. Söylediğimiz gibi yazsak ve o şive ve kâide dâhilinde islâh ve terakkîsine çalışsak, lisânın güzelliğiyle mütênâsib mükemmel bir edebiyâta mâlik olacağımızda şüphe yoktur. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 78)

Aksi hâli ise, dünyada eşi, benzeri olmayan bir garabet olarak görür ve her fırsatta konuşma dilinin edebiyat dili hâline getirilmesini ister. Bu fikrini müdafaa etmek için kaleme aldığı makalelerinden biri de, 27 Rebiülevvel 1316 tarihli *Sabah* gazetesinde neşredilmiştir ve "Yine Lisân ve Edebiyâtımız. Tarîk-ı Islâh" başlığını taşımaktadır. Dil ve edebiyat tarihimiz bakımından yine pek mühim olan bu makalesinde, bu meseleyle alâkalı olarak bilhassa şu pasajlar dikkati çekiyor:

Hulâsaten ifâdesi lâzım gelse, lisân ile edebiyâtımızı birleştirmeli demek ıktizâ eder. Evet, dünyâda tekellüm lisânı başka ve lisân-ı tahrîrisi başka bir kavim varsa, o da biziz! Bizim yazdığımız lisân, söylediğimiz lisânın büsbütün gayri bir şeydir...

Bir mâhir münşîmizin ve tâbir-i âmiyânece, iyi bir kâtibimizin kaleminden çıkan bir eser, ümmî bir Türke okunsa, bir şey anlar mı? Okuduktan sonra, kendisine bu Türkçedir desek, inanır ve tasdîk eder mi? Tahrîri, edebî ve resmî lisânımız, hâvî olduğu kelîmât-ı Arabiyye ve Fârisiyyesiyle, zincirli rabt-ı kelâmîyle, tarz-

ifâdesiyle ve hele yazdığımız gibi okuyacak olsak, o telâffuziyle, dünyânın hiçbir köşesinde söylenir mi? Veya söylenmesi mümkün midir?

Bizim bu bâbda en evvel yapacağımız şey, lisân-ı edebî ve tahrîrî ile lisân-ı tekellümü-müzün tevhidine çalışmaktan ibârettir. Biri tabîî, diğeri sun'î olan bu iki lisânı birleştirmeli ve daha doğrusu sun'îsini kaldırıp bütün âlemin yaptığı gibi söylediğimiz lisânı yazmalı ve edebiyâтта dahi onu kullanmalıyız. (ŞS 15 Ağustos 1898; Levend 1972: 221-222)

O, bu hedefin tahakkuk edeceğinden, hatta etmeye başladığından da emindir:

Hah nâhah İstanbul Türkçesi lisân-ı edebî ve tahrîrî sıfatını alacaktır ve belki de almıştır. (ŞS 15 Ağustos 1898; Levend 1972: 222)

Mehmed Emin Yurdakul'a gönderdiği takdîrî mektubunda yer alan şu sözlerinde de, kendisinin, hem dilde, hem de edebiyatta halkı (avâmî) ve halk dilini esas aldığı, hatta edebiyatı milletin fikir ve hislerinin yine milletin diliyle terennüm edilmesi olarak tarif ettiği görülüyor:

Sırası düştükçe defaatle söylemişimdir, yine söylerim: Edebiyât ve alelhusûs şiiir, hissiyât ve efkâr-ı milliyenin tasvîrinden, lisân-ı edebî, herkesin söylediği lisânın düzgüncesinden ibâret olmak ıktizâ eder. O hissiyât ü efkâr istediği kadar teâlî etsin, o lisân istediği kadar mükemmel ü musannâ olsun, lâkin yine temeli, kökü, mebdêi 'avâm' dediğimiz efrâd-ı ümmetin kalbinde, beyninde, dilinde olmalıdır. Efkar ve hissiyât-ı milliyenin millî bir lisânla ifâdesi: İşte şiiir,

işte edebiyât! (Levend 1972: 265; Akün 1979: 11/421)

Şu var ki halkın, daha doğrusu –en fazla gelişmiş ve incelmış Türkçe olan– İstanbul halkının Türkçesini yazı dili hâline getirirken, kısaca: *Edebiyâtımız, muhtâc-ı islâhtır, muhtâc-ı terakkîdir ve daha doğrusu, söylediğimiz lisânın esâs ittihâziyle ona göre muhtâc-ı tebdîl ve tecdîdir* şeklinde ifade ettiği gibi (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 81), mevcut yazı dilinden de yararlanmak, İstanbul Türkçesini miyar alarak onun üzerinde çalışmak, bu suretle onu islâh etmek gerekecektir. Çünkü mevcut yazı dili, sun'î yapısına ve bütün kusurlarına rağmen, Türkçeden tamamen ayrı da değildir. Hatta o, Divan Edebiyatının en müfrit örneklerinden biri olan *Nergisî'nin lisânının dahi, -onu, sırf sun'î bir lisân, halktan bir Türkün veya aynı şekilde, bir İrânî yahut bir Arabın da anlamadığı, şu kadar var ki kelimeleri, sırf uydurma mühmelâtan [mânâsız kelimelerden] ibâret olmayıp üç lisândan me'huz olan [kaynaklanan] bir sun'î lisân olarak vasıflandırmakla beraber– Türkçenin dışında görülmesini doğru bulmaz. Çünkü der, bir lisanda esas olan tasrîfâttir. (...) Türkçe kelimâttan ârî denilecek derecede Arabî ve Fârisîye boğulmuş olan o ibârede dahi tasrîfât, 'olmak' ve 'etmek' fiilleriyle ve ifâde, 'de, den, ile, siz' gibi Türkçe edevâtla oluyor. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 77)*

O, aynı makalesinde ("Lisân ve Edebiyâtımız"), "sun'î dil" meselesi üzerinde de hassasiyetle durmakta ve yeni bir yazı dili inşa edilirken tekrar benzeri bir yanlışlığa düşülmemesi hususunda kat'î bir lisanla ikazda bulunmaktadır. Çünkü lisanlar tabîîdir; uzun bir tarihî vetire içinde onu bütün bir millet yağurmuştur. Millet lisânı, lisan da milleti şekillendirir. Onun sarf ve nahvî, kelime hazinesi, ahengi, zevki, velhâsıl her şeyi milletin mâzisinden kaynaklanır ve onu

aksettirir. Binaenaleyh onun üzerinde rastgele amelîyat yapılamaz; dil, zorlamalara kurban edilemez. O, ancak kendi tabîî mecrası içinde islâh edilebilir ve terakkî ettirilebilir; diğeri tabirle, nahvî ve kelime hazinesi geliştirilerek daha yüksek bir ifade kudretine ve telâffuzu inceltilecek daha ahenkli, daha zevkli bir lisan hüviyetine kavuşturulabilir.

Bu büyük âlimin tamamen objektif müşahedelere dayanan bu görüşünün (yine "Lisân ve Edebiyâtımız"-da) kendi kaleminden ifadesi şöyledir:

Lisan hiçbir vakit sun'î olamaz.

Elsinenin ne sûretle tahassül ve tekevün ettiği bahsine girişsek söz çok uzayacağından, yalnız şu kadar deriz ki dünyâda hiçbir lisan yoktur ki insanlar tarafından sûret-i mahsûsada yapılmış olsun. Bu son zamanlarda sun'î bir lisan çıkarmaya çalışanların sa'yleri hebâya gitmiştir ve hiçbir vakit netîcepezir olmayacaktır. Tabîate karşı sa'yin semeresi olmaz. Lisanlar tabîîdir. Edebiyat, halkın söylediği lisâna tâbîdir; onun dâhilinde islâhat ve tezyînat yapabilir; lâkin hâricine çıkamaz. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 76)

O hâlde edebiyatın vazifesi, evleviyetle, lisânı kendi tarihî bütünlüğü içinde muhafaza etmek, (dolayısıyla, bu suretle nesiller arasında bir kopukluğa meydan vermemek), onun tabîî ve nev'î şahsına münhasır bünyesinin ve vasıflarının bozulmasını önlemek ve nihayet, onu ancak kendi tarihî mecrasında inkişaf ettirmektir. Diğeri tabirle, aynen Celâl Nuri İleri'nin de basiretle tespit ettiği gibi, uzun asırlara yayılan mâzisi ve istikbâli ile bütün bir millete ait olan dil üzerinde, hiç kimse- nin, hiçbir zümrenin keyfi tasarruf hakkı yoktur:

Bu dil yalnız bizim değil, usûlümüzün ve fûrûmuzun da malıdır; binâenaleyh biz muâsırlar ona müstakillen tasarruf edemeyiz. (...) Dil kendimiz demektir. Zâten bütün ictimâî ve rûhî târîhimiz onda meknûzdur. Lisân terkîb edilmez, tereküb eder; teşkîl edilmez, teşekkül eder. (Celâl Nuri 1926 / 2000: 133)

Celâl Nuri, yine tarihî şuura dayanan benzeri bir muhakemeyle, Türkçenin ihtiyaç duyduğu ve Türkçeleşmiş hiçbir kelimenin dilden tasfiye edilmesine razı olmaz:

Bir Arapça veyâ Fârisî kelime ki Türkçeleşmiş ve bunun fâidesi de görülmüştür, ondan vazgeçmek vücûdumuzdan bir parça kesmek demektir. (Celâl Nuri 1926 / 2000: 109)

Binâenaleyh –Şemseddin Sami nezdinde de- dilin tabii tekâmül yolundan sapan bir lisan ve edebiyat anlayışı, o lisana ihanet etmiş olur:

[Lisâniyata da şâmil mânâsıyla] *Edebiyat[ın vazîfesi,] evvelâ, lisânın kavâidini zapt ve şîvesini, letâfet-i tabiiyesini, fesâhatini muhâfaza ile, fesâhate mugayir elfâz ve tâbirâtın lisâna dühûlünü men'etmek ve tarîk-ı fesâhatten sapmış cihetleri var ise yoluna getirip lisânın bozulmasına meydan vermemek ve sâniyen, avâmın bittabiî ihtiyâç görmediği hissiyât-ı âliye ve maânî-i dakîka ile mevâdd-ı ilmiye ve fenniye ve keşfiyyât-ı cedîde için tâbirât ve istilahât bulmaktır. [Evet,] üdebânın vazîfesi budur. Erbâb-ı fen, istilahât-ı fenniye tâyini için edebiyâta mürâcaat mecbûriyetindedir. **Tâyin olunacak istilâhât, kaide-i lisâna ve fesâhate mugayir olursa, lisânı bozar.** Böyle istilahât vaz'edenler, muntazam ve mükemmel bir*

bahçenin çiçekleri içine bir avuç diken tohumu ekmiş olurlar. Edebiyât, dâima lisânın muhâfızı ve bekçisi olmak iktizâ eder. Fakat üdebâ, bu ihtiyâcât-ı fenniye hâricinde, lisânı tağyîr ve tebdîl etmek salâhiyetini hâiz değıllerdir. (§S 1313/1897; Tural 1999: 76)

Bu pasajdaki: *Tâyin olunacak istilâhât, kaide-i lisâna ve fesâhate mugayir olursa, lisânı bozar* tespiti fevkalade mühimdir. Her ne kadar Şemseddin Sami bu tespitlikle Türkçede (“asil Türkçe”nin imkânlarıyla değil) Arapça cezirlerden ve Arap gramerinin kaidelerine uygun (*fasîh*) istilâhlar türetilmesini kastediyorsa da, bu tespiti, Türkçenin kendi aslî köklerinden ve kendi kaidelerine uygun olarak (yani uydurmaçılığa sapmadan) istilâh teşkil edilmesi şeklinde kabul etmek de doğrudur. Bu mevzu ile alâkalı kitap çalışmamızda (Yasa 2013a) bir dildeki istilâhların, o dilin muayyen bir ihtisas sahasındaki uzantısından ibaret olduğunu tafsilâtıyla izah etmiş bulunuyoruz. Diğer tabirle, umumî dilin kaidelerinden, kelime hazinesinden ve telâffuz zevkinden (ahenginden) müstakil bir istilâh dili inşa edilemez veya bu sahada bir bütün halinde başka bir dilin istilâhları iktibas edilemez. Bu yanlış yapıldığı takdirde, bu yabancı saha, zamanla umumî dil üzerinde de tesir gösterir ve onu bozar. Nitekim hem “Fesâhatçiler”, hem de “Öztürkçeciler” bu bakımdan dilimize büyük zarar vermişlerdir. (Bu tezimizin de delilleri mezkûr kitap –Yasa 2013a- çalışmamızdadır.) Şemseddin Sami, (tespit edebildiğimiz kadarıyla) kendisinde Türkçenin aslî köklerinden ve kendine mahsus teşkil kaideleriyle istilâh elde etme fikri bulunmadığından ve o devirde Türkçenin leksikolojisi hakkındaki araştırmalar da henüz pek kifayetsiz olduğundan, istilâh sahasını bütünüyle Arapçaya

terk ediyor. Halbuki böyle bir anlayış, (yine kendisinin ısrarla müdafaa ettiği) Türkçede Türkçe asıllı kelimelerin ağırlığını arttırma anlayışıyla kabil-i telif değildir.

Diğer taraftan, yukarıdaki pasajdan (ve başka makalelerinden), Şemseddin Sami'nin, dilin tabii ve tarihî bir vakia ve yine tarihî bir varlık olan milletin temel taşı ve bekasının başlıca vasıtası olma keyfiyetini çok iyi kavradığı anlaşılmaktadır. (Mehmed Âkif, Celâl Nuri, Yahya Kemal, Hüseyin Cahit, Nihad Sami, Fuad Köprülü, Osman Turan, Abdülhak Şinasi, Samiha Ayverdi gibi daha pek çok edip ve tarihçimiz de aynı şuurun temsilcileridir.)

Filhakika, dil, bir beşerî topluluğun sâdece yaşayan fertleri arasında değil, aynı zamanda, onun geçmişteki ve gelecekteki nesilleri arasında da anlaşma vâsıtası ve onları birbirleriyle kaynaştırıp aynı millet yapan başlıca sevgi, mensubiyet ve kültür bağıdır.

Öyleyse bizde güya “Öztürkçe” ismi altında Tarihî Türkçeye zıt sun'î bir dil ihdas edilme teşebbüsleri karşısında ısrarla dikkati çekmek gerekir ki dil, bir topluluğun, sâdece yaşayan nesilleri arasında değil, haliha-zırdakilerle beraber, onun geçmiş ve gelecekteki nesilleri arasında da anlaşma vâsıtasıdır ve hem onun yoğurduğu, hem de onu yoğuran kültürün ifadesi olarak nötr bir vâsıta da değildir. Başka tabirle, dil, bir topluluğun mâzisi, hâli ve istikbâli arasındaki köprüdür ve onun eseri olduğu kadar onun müessiridir de. O öyle bir “sihirli ayna”dır ki onda, bütün bir mâzisi, halihazır ve istikbâliyle ustasının hayâli görünür. Ayna zedelendi mi hayâl de bulanır. Kırıldı mı, hayâl de kaybolur. Daha açık bir ifadeyle, millî kimliğin birinci unsuru din veya inanç manzumesi yahut muayyen bir dünya görüşü ise, ikinci unsuru da dildir. Onun

içindir ki halkımız, millettaşlarını, (Ziya Gökalp'in pek yerinde tespitiyle) *dili dilime uyan, dini dinime uyan* diye tarif etmiştir. (Ziya Gökalp 1973: 22) Bunlar aşındığı nispette millî benlik de tavsar ve millî varlık yeryüzünden silinmeye yüz tutar.

Yazılarından derin bir lisanîyat bilgisine dayandığı hemen anlaşılan Şemseddin Sami'nin, Türkçemizin, -bizi aslımızdan koparıp bilvasıta millet olarak izmihlâlimize yol açacak sun'î bir dil icat etmeye varmadan- ne nispette tasfiye edilip nasıl ıslâh edileceği hususunda da gayet sağlam ölçüleri vardır.

Bu yolda onun ilk tespiti, *üç lisan-dan mürekkep bir Osmanlı lisânı* kabul etmemektir:

Lisân-ı Osmânî, üç lisândan, yâni Arabî, Fârisî ve Türkçe lisân-larından mürekkeptir demek âdet olmuştur. Âdet-i ilâhiyeye ve tabîate mugayir olan bu tâbir, ekser kavâid ve inşâ kitaplarında ve buna mümâsil kitaplarda zikir ve tekrâr olunur. Ne kadar yanlış! Ne büyük hatâ! Üç lisândan mürekkep bir lisân: Dünyâda görülmemiş şey!

Hayır, hiç de öyle değildir! Her lisân bir lisândır ve akvâm ve ümem beyninde olduğu gibi elsine beyninde dahi derecât-ı muhtelifede karâbet ve münâsebet bulunup her birkaç lisân bir zümre teşkîl eder. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 77)

Osmanlı Türkçesi hakkında böyle bir zehaba kapılınmasının başlıca sebebi, Türkçede çok fazla miktarda bulunan Arapça ve Farsça asıllı kelimelerdir. Fakat, bunların Türkçe asıllı kelimelerin yerini alanları lüzumsuz ve zararlı sayılabilirse de, kalabalık miktarda dilimize yerleşmiş olmaları dilimiz için bir zaaf değildir ve bu hâl dilimizin esas hüviyetini de-

ğiştirmez. Nitekim, İspanyolca, Portekizce, İngilizce gibi büyük kültür dillerinde de durum Türkçeden pek farklı değildir:

İmdi, söylediğimiz lisân, elsine-i Tûrânîye zümresine mensûb Türk lisânıdır. Buna, birinci derecede Arabîden ve ikinci derecede Fârisîden bâzı kelimeler girmiştir. Lâkin bu kelimeler, ne kadar çok olsa, lisânın esâsını değiştiremez. Meselâ İspanyolca ve Portekizcede o kadar kelîmât-ı Arabîye bulunuyor ki bunların cem'i büyük bir cild teşkîl etmiştir. Lâkin mezkûr lisânlar, Arabî ile filan lisândan mürekkeptir denilmeyip Latin zümresine mensûb müstakil lisânlar addolunur. Kezâlik, İngilizcede hemen yarıya yakın Fransızca kelimeler bulunduğu hâlde, İngiliz lisânı Cermen zümresine mensûb bir lisân olup Fransızcaya yabancı addolunur. Her lisânın me'huz ve müsteâr kelimelerine bakılmaz; esâs olan tasrîfâtına bakılır. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 77)

Mamafih, gerçek bir ihtiyaca binaen iktibas edilmiş ve millî sese intibak ettirilmiş ecnebi asıllı kelimeler dile zarar vermek şöyle dursun, hatta onun hesabına büyük bir kazanç sayılmak gerekse dahi, şu da açık bir hakikattir ki Türkçe pek çok lüzumsuz kelimenin istilâsına uğramıştır. Meselâ:

Arabîden me'hûz 'kalem' gibi sâde, fasîh, herkesin anladığı bir kelîmemiz varken, 'hâme' veya 'yerâa' gibi lugat-i Arabîyeyi nîçin kullanıyoruz? 'Efsehu'l-keâm mâ kalle ve delle' kelâmı eskiden mâlûmumuz olup bunun hakikat olduğunu kimse inkâr edemezken ve bizim 'yazmak' gibi sâde, muhtasar ve güzel sırf Türkçe bir tâbirimiz var iken, 'ketb ü tah-

rîr etmek' gibi veyâ 'yerâarân-ı bahs u makal olmak' gibi altı kelimedenden mürekkekb ve yarı Arabî, yarı Fârisî alaca ve gülünç tâbirler kullanmak zevk-i selîm işi midir? İnsâf buyurulsun! Bunlar en sâde misâllerdir. Meselâ bir şâirin tercüme-i hâlinde 'Bursalıdır' veyâ 'Bursa'da doğmuştur' diyecek yerde, bu bir-iki kelîmelik mânâyı tam bir sayfalık ibâre ile ifâde eden tezkîrelerimiz vardır. Hem ne ifâde! Neüzübillâh, okumak için Hazret-i Eyyûb'un sabrı olsa kifâyet etmez. Bu da san'at imiş! Bugün, olmadığında şüphe yoktur. Lâkin vaktiyle böyle ifâdelerden, bitmez tükenmez Fârisî izâfetlerden, mütênâfir tâbirâtın, garîb lugatlerden hoşlanacak tabîatler var imiş! Hamd olsun, bunlar geçti, bırakıldı, unutuldu! (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 78)

İşte ayıklanıp millî lûgatimiz haricinde bırakılacak olan kelimeler, bu cinstendir: *İhtiyâcımızla mütênâsîp tâbirâtımız* [kendi lisanımızda mevcut] *olduktan sonra Kamus'a, Burhân'a el uzatarak bugünkü günde Araçların, İrânîlerin dahi anlamadıkları avuç dolusu lûgat-i Arabîye alıp kullanmakta ne ihtiyâcımız vardır?*

16 Cemaziyelevvel 1316 tarihli *Sabah* gazetesindeki makalesi "Lisânımızın Tahdîdi"nde bu mesele üzerinde tekrar durur:

Lisânımızla Arabî ve Fârisî beyninde bir had ve sınır yoktur. Elhâsıl, Arabî ve Fârisî ile olan teklîfsizliğimizi o kadar ileri sürmeyip her Arabî ve Fârisî kelîmeyi Türkçede kullanmak fikrinden vazgeçmeli ve lüzûmsuz kelîmât-ı Arabîyeye ve Fârisîyeye Türkçeye mahsûs olan lûgat kitâblarımızdan çıkarmalıyız.

*Evvelâ, bir şeyin Türkçe ismi varken, onu terk edip de Arabî ve Fârisîyi kullanmıyalım: ‘et’ dururken ‘lâhim’ veya ‘gûşt’, ‘pirinç’ dururken ‘erz’, ‘odun’ dururken ‘hatab’ demiyelim ve yazmıyalım. Sâniyen, bir kelime ile ifâdesi mümkün olan şeyi iki kelime ile ifâde etmiyelim. ‘Yazmak’ dururken ‘tahrîr etmek’ tâbirine ne lüzûm var? Hele ‘yerâazen-i bahs ü beyân olmak’ Arabî ve Fârisî kelimelerinden mürekkep kitâbet türlülerinden kemâl-i nefretle tevakkî edelim. Sâlisen, **istimâline mecbûr olduğumuz Arabî ve Fârisî kelimeleri de Türkçe addederek, mümkün mertebeye Türkçenin kavâidine göre tasrîf edelim** ve Arabî-Fârisî kavâidine göre teşkil olunmuş cemilerini v.s. müştaklarını ve Fârisî izâfetleri ve vasf-ı terkîbileri kullanmıyalım. (ŞS 3 Ekim 1898; Levend 1972: 223)*

Değerli âlimin bu pasajda vaz ettiği üçüncü kaide mantıken şu suretle şerh edilebilir: Kendilerine ihtiyacımız olan ve asırlardır kullana kullana Türkçeleştirdiğimiz kelimeleri dilimizden tasfiye etmeyi düşünmemeliyiz. Şu var ki bunları tamamen Türk gramerine tâbi kılmalı, onlara hâlâ ecnebi muamelesi yaparak onlarla meselâ Farsça-Arapça gramer kaideleriyle tamlama veya çokluk yapmamalı, onlardan da (Arapça kaidelere göre değil) yine Türkçe teşkil kaideleriyle yeni kelimeler türetmeliyiz. Aynı muhakemenin bir icabı olarak, Fesâhatçilerin iddiaları hilâfına, onları menşelerindeki imlâ, telâffuz ve mânâyla da kullanmamalıyız. Bir kere biz onları iktibas ettikten sonra, onlar üzerinde, dilimizin icaplarına göre, istediğimiz gibi tasarrufta bulunmakta serbestiz: Telâffuzlarını kendi hançeremize ve imlâlarını da kendi telâffuzumuza uydurduktan maada onlara farklı

mânâlar da verebilir ve onlarla – asıllarında olmayan- tabirler teşkil edebiliriz.

Hemen kaydetmeliyiz ki biz yukarıdaki kaideyi mantıken bu suretle yorumlasak da, Şemseddin Sami, imlâ ve istilâh mahiyetindeki kelimelerin mânâsı hakkında farklı düşüncededir. (Makalemizin “Umumî Türkçe anlayışıyla uyuşmayan bazı fikirleri” ara başlıklı 3. kısmında onun bu gibi fikirleri ve bunların sebepleri üzerinde duracağız.) Bu kaideyi, daha sonra, Fesahatçiliğe de, Tasfiyeciliğe de cephe alan Ziya Gökalp’dır ki (*Türkçülüğün Esasları*’nda) bu mantıkî neticeleriyle beraber kabul ve müdafaa edecektir. Nitekim, dilimizde binlerce yeni istilâhın mimarı olan Babanzâde Ahmed Naîm de, bunun zaten fiilen böyle olduğu, yani Türkçede kullanılan Arapça menşeli kelimelerin yüzde sekseninin (telâffuz değişikliğiyle beraber) mânâ değişikliğine uğramış bulunduğu vakasına dikkat çekmiştir:

*Türkçede müstâmel kelimât-ı Arabiyenin meânî-i sahîhasını birer birer [Mütercim Âsım Efendi’nin] Kamûs Tercümesi’ne mürâcaatla tedkik edelim. Bunların yüzde seksenini vaz’-ı aslîsinden çıkmış, mânâsı tegayyür etmiş buluruz. Bir derecede ki ekser kelimât-ı Arabîden muktebes bir cümleyi aynı elfâz-ı Arabîye ile Arabîye tercüme ve nakl etsek, nâşenide, mânâsız bir ibâre vücûda gelir. (10 Eylül 1325/1909 tarihli *Sirât-ı Müstakîm*’de intişar eden “Lisân Mes’alesi. Edîb-i Muhterem Süleyman Nazîf Beyefendi’ye” başlıklı makalesinden; Kara’dan naklen 2001: 112)*

Şemseddin Sami’nin “Lisân ve Edebîyatımız” başlıklı makalesindeki diğer bir fikri de, bir taraftan lisânımızdaki lüzumsuz ecnebi menşeli kelimeleri ayıklarken, diğer taraftan

unutulmuş, yazı diline girmemiş halis Türkçe kelimeleri bulup yazı dilinde bunların ağırlığını arttırmaktır:

*Mümkün mertebede lüzumsuz Arabî ve Fârisî ve ecnebî kelimât ü tâbirâtı lisânımızdan çıkarıp sırf Türkçe kelimeleri çoğaltmaya çalışmalıyız. Türkçemiz zannolunduğu kadar dar bir lisân değildir. Lâkin biz tehâlûkle ve birbirimize karşı müsâbakat edercesine Arabî ve Fârisî elfâz-ı garîbe ve hattâ Fransızca kelimât ü tâbirât ararken zavallı lisânımızın sâde ve güzel kelimelerini unutup kaybetmişizdir. Onları bulup meydana çıkarmak, ihyâ edip mevki-i istimâle koymak mümkün değil midir? Ondandır kolay bir şey yoktur. Lâkin yolu ile teşebbüs etmek iktizâ eder. (ŞS, “Lisân ve Edebîyatımız”, *Sabah*, 20 Rebiülevvel 1316 / 8 Ağustos 1898; Levend, 1972, s. 221)*

Filhakika, Şemseddin Sami’nin ihya edilmesini istediği bu Eski Türkçe kelimeler, eski metinlerde kalmış, unutulmuş olmakla beraber şu ânda da kullanılmalarının dile zenginlik katacağını düşündüğü kelimelerdir. Meselâ *Kamûs*’una dercettiği “oran” kelimesi hakkında şöyle bir not düşmüştür: *Terki, bâis-i teesüf-i azîm olacak metrûkâtandır.* (ŞS 1902/2010: 936) Bu anlayışla, *Kamûs*’una sadece “oran” kelimesini almıyor, onun müştaklarına da yer veriyor: “oranlamak, oranlı, oransız, oransızlık”. Yine aynı anlayışın icabı olarak, mantıken, bu gruba halk dilinde, hattâ Çağatay Türkçesinde yaşayıp da Osmanlı yazı diline girmemiş bazı kelimeler de dahil edilebilir. Gayet tabîî, bir de, (fakat Şemseddin Sami bundan bahsetmiyor) yeni mefhumlar için kaideli Türkçe türetmeler... Yeter ki bütün bunlar dilin selîkasına uysun ve bir ihtiyaca cevap versin, dil bunlarla zenginleşsin...

Aksine dair fikirler de beyan etmiş olmakla beraber, onun umumî Türkçe anlayışına nazaran, ihtiyacımız olan, lisanımızı zenginleştiren ve Türkçeleşmiş olan kelimeler, menshelerine bakarak ayıklanamamalıdır; zira (sonradan Ziyâ Gökâlî'nin düsturlaştırdığı veçhiyle) **Türkçeleşmiş olan Türkçedir**. Yukarıda atıfta bulunduğumuz makalelerinde olduğu gibi, başka makalelerinde de bu kaideyi ısrarla tekrar etmiştir:

Arabîden, Fârisîden birçok kelimeler lisânımıza girmiştir. Pekâlâ; [fakat,] onlar Türkçeleşmiş; herkes [onları] biliyor, anlıyor; biz dahi Türkçe gibi kullanıyoruz. İstilahât-ı fenniyyeye gelince, onları da, her lisânda olduğu gibi, fen erbâbı anlar. Bu vechile lisânımıza girip yerleşmiş olan Arabî ve Fârisî kelimeler, lisânımızı bir kat daha zenginleştirmiştir. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 78)

Yine bu umumî ve objektif araştırmaya dayalı Türkçe anlayışı çerçevesinde, “lisanın tasfiyesi” veya “arıtılması”, “Öztürkçeleştirilmesi” gibi müfrit bir tavır benimsemeyiz ve sadece “lisanın sadeleştirilmesi” fikrini işler:

Türkçeleri mevcûd olan ve tekellümde asla kullanılmıyan Arabî, Fârisî veya ecnebî kelimeleri kullanmıyalım dedik ve yine öyle diyoruz. Bunun için, ‘tasfiye-i lisân’ tâbirini tensîb etmeyip ‘lisânın sadeleşmesi’ tâbirinden vazgeçmiyoruz. (ŞS 7 Haziran 1899; Levend 1972: 224)

17 Şevval 1319 tarihli ikdam gazetesinde yine “Lisânımızın Sâdeleştirilmesi” başlığını koyduğu bir başka makalesinde ise, bu defa, sadeleştirmede ifrata giderek *lisânın kabalaştırılması* tehlikesine dikkat çekiyor:

Sâdeleştireceğiz diye lisânımızı kabalaştırmaktan gayetle ihtirâz etmeliyiz. *Üdebâ yerine pekâlâ edîbler, şuarâ yerine pekâlâ şâirler diyebiliriz. Lâkin lûgaviyyûn yerine lûgatçılar demek fikrinde değilim. Bu kaba bir tâbirdir. Yemişçi, kebabçı, kunduracı denilir, lâkin lûgatçı denilmemeli.*

Elhâsıl biz şimdilik lûgaviyyun ve üdebâ, şuarâ gibi Arabcaları çok görmüyoruz. İbtidâ, büsbütün lüzûmsuz ve garîb olanlarından vazgeçelim, lisânımızı sâdeleştirelim. Geçen günki makalede dediğim gibi, halkımızın havas takımının zahmetsizce anlayabileceği dereceye getirelim de, icâb ederse, ileride bir kat daha sâdeleştirilir. İfrattan tefrite gitmiyelim. Her işte lâzım olduğu gibi, bu işte dahi tadrîcile gidelim. (ŞS 27 Ocak 1902; Levend 1972: 225)

Aslında, bu parçada geçen *halkımızın havas takımının zahmetsizce anlayacağı ve tekellümde dahi kullanabileceği* bir yazı dili düsturu, bütün bir 19. asır boyunca yukarıda bir kısmının isimlerini saydığımız bütün edip ve Devlet adamlarının da ortak düsturudur. Bu düsturla bahis mevzuu olan, (avamın yahut Türkiye'nin şu veya bu mahallindeki halkın değil) esas itibarıyla, İstanbul halkının havas takımının, diğer tabirle, İstanbul'un en zarif ve kültürlü muhitlerinin (ki bunların başında kibar İstanbul hanımları geliyor) konuştuğu dili mihver olarak onun etrafında mükemmel bir nesir, bir yazı dili geliştirmek, onu edebiyat ve Devlet dili yapmak, fakat asla sun'î bir dile sapmamaktır.

Buraya kadar yaptığımız bu tahlilden Şemseddin Samî'nin lisanîyat ve içtimaiyat ilimlerine dayalı sağlam bir Türkçe anlayışına sahip ol-

duğu açıkça görülüyor. Böyle bir anlayışın “Öztürkçe” şeklinde sun'î ve dayatma bir dile cevaz vermeyeceği bedihîdir. Mamafih, aşağıda üzerinde duracağımız üzere, onun, bu ilmî tespitlerine aykırı düşmekle beraber, “Türk Birliği”ni gerçekleştirme emeliyle şahsî temenni olarak müdafaa ettiği bir fikri daha vardır, ki o da “Osmanlı Türkçesi” ile “Çağatay Türkçesi”ni birleştirmektir.

Yine yukarıdan beri yaptığımız iza-hattan gayet vazih bir surette anlaşılmalı ki o, (şahsî kanaat ve temennisi farklı olabile dahi) bir lisanîyat âlimi olarak ve bu sıfatla, dilde zorlamalara ve sun'î bir dil ih-dasına muhaliftir. Ayrıca, Türkçenin tarihî seyri üzerinde tefekkür ederek başlangıçtaki *haşîn Türkçenin, Garp Türkçesi* kalıbına dökülerek, fevkalâde incelipli *eski huşûnetinden aslâ eser kalmıyacak derecede latîf ve şirin bir lisân* hâline geldiği tespitinde bulunmaktadır. Bu tespitin gayet tabii olarak intaç ettiği soru şudur: Öyleyse bunu temin eden nedir? Gayet açıktır ki bunu temin eden başlıca âmil, Türkçenin Arapça ve Farsça gibi iki zarif dille teması, onlardan aldığı yeni ses-cikler (“phonèmes”) ve -telâffuzları bir nağme gibi kulağa hoş gelen-ahenkli kelimelerdir. Şu hâlde, bu vakianın da belki herkesten daha fazla şuurunda olan Şemseddin Samî'nin “Tasfiyeci / Öztürkçeci” olması kabil midir? Buradaki tespit ve izahlarımız çerçevesinde bu suale herhalde müspet cevap verilemez.

O, lisan meselesini, *Kamûs-ı Türkî*'nin başındaki (hayatının ve fikirlerinin kemal çağında kaleme aldığı) “İfâde-i Merâm”ında da etraflıca ele almaktadır. Oradaki çok dikkate şayan olan izahatına göre, bir lisanı *inhittan*, yani geniş ve fasîh iken, dar ve galat bir lisân olmaktan koruyacak olan, ancak edebiyat veya ediplerdir. Onlar da bunu ancak şu iki yolla yapabilirler: 1) *Lisânın kâffe-i lugatini hâvi*

mükemmel bir kamûs tertip etmek; 2) *Lisânın kavâid-i sarfiye vü nahviyesini câmî muntazam bir sarf ü nahiv kitabı vücûde getirmek*. Bunlar, bir dilin edebî dil sayılmasının da ilk şartıdır:

Lugati ve kavâidi mazbût olmıyan lisânın hiçbir vakit elsine-i edebiyeden addolunmak iddiâsına salâhiyeti olamaz. Zîrâ, bu iki kitap, edebiyâtın esâsıdır; binâ-yı edebiyât ancak bunların üzerine te'sîs olunabilir. Lisânın tedennîsine karşı bir sed yerini tutacak dahi, ancak bu iki kitaptır. (...)

Bu hakikat cümlece müsellemler ve kâffe-i akvâm-ı mütemmeddinenin bu noktadan başladıkları mâlûm olduğu hâlde, biz ki bin seneden beri tahrîrî ve edebî bir lisâna mâlikiz, bu kadar müddet zarfında lisânımızın ne kelimâtını cem'edip mükemmel bir kamûs, ne de kavâidini bihakkın zaptedip muntazam bir sarf ü nahiv kitabı vücûde getirmişizdir. (ŞS 2010: 9)

Ve bu ihmal yüzünden, «*hâlis Türkçe olan binlerce kelime*» unutulmuş, Türkçemiz, diğer dillere avuç açmak mecburiyetinde kalarak «*âdeta bir elsine türülüsü*» hâline gelmiştir ki bu da onun için elbette bir tedenni, bir düşüştür. (ŞS 1900; M. Kaplan ve ark. 1979: III/299-300, 301)

Bizim Garp Türkçemizde hâl böyle olunca, Şark Türkçesinde yaşamaya devam eden *hâlis ve sâfî Türkçe kelimelerin (...)* bizce dahi mevki-i istîmâle konularak [bunların] *ihyâyile, lisânımızın bir kat daha kesb-i vüs'at ü istiğnâ etmesi, her sâhib-i hamiyetin arzû edeceği bir iştir.* (ŞS 1900; M. Kaplan ve ark. 1979: III/302)

Amma, bunu yapabilir miyiz? Hayır! Çünkü İstanbul halkının de-ğişmiş olan dil zevki bunların kul- lanılmasına mânidir. *Mücerred,*

kavmiyet ve cinsiyet muhabbetini takdîr ve iltizâmla bunları Arabî ve Fârisî tâbirât-ı tumturakkârâneye tercîh edecek zevât nâdir ve ekseriyet bu fikre muhâlifdir. (ŞS 1900; M. Kaplan ve ark. 1979: III/304) O halde umumun zevk ve fikrine hürmet edip dilde zorlamadan kaçınmak gerekir. Buna mebni, o, *bizce ihmâl ve ferâmûş edilip Şark Türkçesinde müstâmel bulunan hâlis Türkçe kelimelerin ve alelhusûs bunlardan lüzümlü ve değerli olanlarının [Kamûs'a] derci ve bu vechile bunların bizim Türkçeye dahi kabûlüyle ihyâ ve tâmîmlerini çok arzu ettiği hâlde, kendini bu hizmetten mahrum bırakmak mecburiyetini hissetmiştir.* (ŞS 1900; M. Kaplan ve ark. 1979: III/304)

Öyleyse Kamûs'una hangi kelimeleri almıştır? Bunlar, bir taraftan, *me'nûs* ve halihazırdaki veya geçmişteki ediplerimiz tarafından kullanılan, ayrıca, kendileri terk edilmiş oldukları hâlde türemişleri (müştakları) yaşayan veya yine bu kullanımdan düşmüşlerden ihyaları elzem olan Türkçe asıllı kelimeler ile Türkçede yaygın olarak biliniyor kullanılan bütün Arapça ve Farsça asıllı veya Batı dillerinden geçmiş kelimelerdir. (ŞS 1900; M. Kaplan ve ark. 1979: III/304) Zira:

(Ahmed Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmânî'sindeki gibi,) lisânımızın Türkiü'l-asl olan kelimâtını câmî olup da Arabî ve Fârisîden me'hûz lugat ve istilâhât-ı müstâmele vü me'nûseyi hâvî olmıyan bir lugat kitabı, meselâ İngilizcenin Fransızcadan müsteâr kelimâtını, yâni bu lisânın hemen nisf-i lugatını hâvî olmıyan bir lugat kitabına benzer ki böyle bir kitap tertîbini hiçbir İngiliz tasavvur bile etmemiştir. Bu sebeple: *Kamûs-ı Türkî, ne lisânımızın mütemmimâtından olan bu gibi kelimât ve istilâhâtın mahrûm olmalı, ne de, 'Lugat-i Osmâniye'*

nâmiyle neşrolunan nice cesîm kitaplarımız gibi, Türkçede değil, Arabî ve Fârisîde bile istîmâlleri ender olan garâib-i lugat-i Arabiye vü Fârisiye ile memlû bulunmalıdır. (ŞS 1900; M. Kaplan ve ark., 1979, III/305)

Sırf menşeleri itibariyle Arapça veya Farsça asıllı olan kelimelerin lûgat dışı bırakılmasını isteyenlere karşı cevabı yine gayet nettir: Türkçeleşmiş Türkçedir; dolayısıyla bunlar artık Türkçenin malıdır:

Lisânımızda müstâmel kelimelerin cümlesi de, herhangi bir lisândan me'hûz olursa olsun, hakikaten müstâmel ve mâlûm olmak şartıyla, Türkçeden mâdûddur. (ŞS 1900; M. Kaplan ve ark. 1979: III/305-306)

O, bu esaslara uygun olarak lisânımız intizama sokulursa, bu sayede hem edebiyatımızın hızla ilerleyeceği, hem de halk arasında müspet bilgi ve mesleklerin kolayca yayılacağı kanaatindedir:

Fünûnun tahsiline âlet yine lisândır. Lisân ne kadar sâde ve kolay olursa, fünûn dahi o kadar kolaylıkla ifhâm edilmiş olur ve edebiyat kolay tahsîl olunup fünûnun tahsiline vakit kalmış olur. (ŞS 3 Ekim 1898; Topaloğlu 2012: 290)

Yani doğru bir lisan siyasetini, kalkınmamızın müteharrik kuvveti olarak görmektedir. 1897 yılına ait "Lisân ve Edebiyatımız" başlıklı makalesinde, bu görüşünü de, yine çok sağlam bir muhakemeye, aşikâr bir hakikat derecesinde ortaya koyar:

Bir lisân, ne kadar kolay olursa, onunla mütekellim bulunanlar için, o kadar büyük bir nîmettir. Çünkü o kadar kolay öğrenilip ulûm ve fünûn-ı mütenevvia ile sâir lisânlar tahsiline vakit kalmış olur. Avrupa akvâmı

bundan çok istifâde eylemişler. *Devr-i temeddünlerinin esbâb-ı esâsiyesinden biri budur. Bu cihetçe, biz, Avrupa akvâmının cümlesinden daha bahtiyârız. Türkçemizin en fasîhi, en güzeli, en mükemmeli bugün söylediğimiz Türkçedir.* Lisânımızın fesâhatini öğrenmek için birkaç bin senelik âsâra mürâcaat etmeye, Homeros'ların, İmrü'l-Kays'ların anlaşılmaz eş'ârını ezberlemeye ihtiyâcımız yoktur. Çocuklarımız, analarından emdikleri sütle berâber, güzel ve fasîh bir lisân öğrenmiş olurlar. Eğer edebiyâtımız söylediğimiz lisân üzerine müesses olsa idi, nazariyâtını da bir-iki senede edinip, ondan sonra, bu kadar kolay olan lisânlarının muâvenetiyle, az zamânda istedikleri ulûm u fûnûn ve elsine-i sâireyi tahsîl ederek kemâl-i sühûletle âlim ve mütefennin olacak ve bizde de her yerden ziyâde terakkî ve temeddün kapıları umûmun önünde açık bulunacak idi.

Şimdi ise, mektebe giden çocuklarımız, söyledikleri o güzel lisânı battal ve muattal bırakıp **yalan yanlış sun'î bir lisân** öğrenmeğe başlarlar. Bunun tahsîli ise, birçok senelik sây ve emeğe muhtâçtır. Buna hasr-ı himmet edenler, nihâyet yanlış ve uydurma tâbirât-ı sakîmeyi hâvî girift ve gayr-i münkati cümlelerden mürekkep sun'î ve gayr-i tabîî bir ibâre yazmak san'at-ı garîbesini öğrenirler. Fûnûna ziyâde ehemmiyet verenleri ise, bu san'attan mahrûm kalıp, artık ömürleri oldukça, iki satırlık bir mektup yazdırmak için bir "kâtib"e ihtiyâçtan vâreste olamazlar. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 79-80)

Şemseddin Sami, "Lisân ve Edebiyâtımız" hakkındaki görüşlerini or-

taya koyduğu ve dil ve edebiyat tarihimiz bakımından fevkalâde mühim olan bu makalesinin nihayetinde: "Lisânımız pek güzeldir. Dünyanın en güzel lisanıdır desek, mübâlağa etmiş olmayız. Güzelliği nisbetinde de kolaydır. Bu ise nâil olduğumuz bir nîmet-i uzmâdır." şeklinde, Türkçeye karşı duyduğu büyük sevgi ve inancı tekrar ederek, bir defa daha, edebiyatımızın, İstanbul'da konuşulan bu dilin edebiyatı olmasını ister.

Tabîî ki asırların alışkanlığından –kendisi dahil- kimse bir ânda kurtulamayacaktır; fakat bu uğurda sarf edilen emekler de bir gün mutlaka semeresini verecektir. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 80-81, 78-79) Zaten, bir yıl sonra neşrettiği "Şiir ve Edebiyâtta Teceddüd-i Ahîrimiz" başlıklı makalesinin sonunda ifade ettiği gibi, bu semere bir zamandır alınmaya başlamıştır. Öyle ki:

Hissiyât-ı kalbiye ve efkâr-ı âliyeyi musavvir olan edebiyât-ı cedîde âsârını, sırf lâfızdan ibâret olan Nergisî'nin Hamse'si ile, Azîz Efendi'nin Muhayyelât'ı ile mukayese edersek, 'eyne's-serâ ve's-Süreyyâ! [Yer nerde, Süreyyâ nerde!] dememiz gerekecektir. (ŞS 28 Kasım 1898; M. Kaplan ve ark. 1979: III/323)

Yalnız, dil ve edebiyatımızın inkişafı henüz tatminkâr seviyede değildir. Her sâhib-i hamiyet bu istikamette çalışıp çabalamaya devam etmelidir. Bunun aksine, usûl-i kadîmenin devâm ve bekasına çalışanlar ise, insafsızlık etmiş olurlar. (ŞS 1313/1897; Tural 1999: 81) Her hâlükârda, zamanla, bu yolda muvafakiyet istihsal edilecektir:

Yeni üdebâ ve şuarâmızın sûret-i ifâdeleri pek güzel ve tuttukları meslek şâyân-ı tahsindir; lâkin lisân-ı edebîmiz yine noksandan berî değildir. Sâdeleşmeğe, islâh ve tashîh olunmağa ve fikr-i

*mahsûs-ı kasırânemce, Arabî ve Fârisîden mümkün mertebede tebâüdle, asıl Türkçeye takarrûbe muhtâçtır. Hattâ, çok def'a, mutazammın olduğu efkâr ve hissiyâtla nâkabil-i tevfiğ Fârisî vasf-ı terkîbîlerle müte tâbi izâfetlere de tesâdüf olunuyor. Lâkin me'mûl ederiz ki yeni üdebâmız bu noktaları dahi nazardan dûr tutmuyarak, **Avrupa âsâr-ı edebiyesine tebâiyet ve imtisâl etmekle berâber, taklîdden ihtirâz ve mümkün mertebede sâde Türkçe yazmağa sây ve gayretle, imlâ husûsunda dahi kavâid-i asliye vü iştikakiyeden çok ayrılmamağa gayret edeceklerdir. Zaman her şeyi yaptırır. (ŞS 28 Kasım 1898; M. Kaplan ve ark. 1979: III/323)***

Şemseddin Sami'nin, bu makalesinde, daha ileri seviyede edebî türler ve teknikler geliştirmiş olan Avrupa'nın yeni bir millî edebiyat inşaında örnek alınmasını isterken, ayrıca, aşırı bir hayranlık hissiyle taklide sapılmaması hususunda ikazda bulunması şayan-ı dikkattir. Onun bu meseledeki tavrı, dildeki tavrına muvazidir. Millî dil de, edebiyat da başka milletlerin dil ve edebiyatından istifade edebilir, hatta etmelidir; fakat taklid tuzağına düşüp orijinal şahsiyetini kaybetmek şartıyla... Bir zamanlar Arapça ve Farsçaya karşı duyduğumuz aşırı hayranlık hissiyle dilimizi de, edebiyatımızı da karman çorman hâle getirdik; sun'î bir dil, sun'î bir edebiyat inşa ettik. Şimdi de Avrupa'ya ve bilhassa Fransa'ya, Fransız diline ve edebiyatına aşırı hayranlık duyarak kendimizi Frenkleşmiş bir dil ve edebiyat anlayışına kaptırmamalıyız.

Üstelik Fransızcadan çok daha köklü bir dile sahip olan bizim böyle bir tavır içerisine girmemiz, çok utanç verici olur:

(Fransızca,) bin sene evvel hiç yok idi; beş yüz sene evvel henüz

teşekkül etmekte idi. [Binâ-naleyh] Türkçemizi Fransızcaya kıyâs edersek, mensûb bulunduğumuz cinsiyet ve söylediğimiz lisân hakkında bir hak nâşinâlık etmiş oluruz. Türkçe birkaç bin senelik bir lisândır. Türkçe, elsine-i Tûrâniyenin en iyisi ve en esâslısıdır. Elsine-i Sâmiyede Arabînin ve elsine-i Aryaniyede Sanskrî lisânının tuttuğu mevkî-i mühimmi elsine-i Tûrâniyede lisân-ı Türkî tutuyor. Böyle esâslı ve kadîm bir lisân-ı metîni, bozuk Latincenin meçhûl ve kaba birkaç lisânın kelimatıyla karışarak kendine mahsûs bir sûret almasından mütevellid olan Fransızca gibi beş günlük bir lisâna kıyâs etmek, cinsiyet [milliyet] nâmına bir tenezzüldür, zannederiz. (ŞS 22 Ağustos 1898; Topaloğlu 2012: 244)

Şu hâlde Fransızca ve Fransız edebiyatını ilmî araştırma, usûl, yol, yordam, teknik bakımından kendimize nümûne-i imtisal yapabiliriz, fakat kat'iyen dilimizin şahsiyetini (şîvesini) Fransızcaya benzetemeyiz (ki bu husus hassaten tercümeler ile yeni kelime türetme ve teşkillerinde çok mühimdir), dilimizi Fransızca kelimelerle dolduramayız, dilimizin kendi selîkasını görmemezlikten gelemeyiz ve Fransız mukallidi bir edebiyat kuramayız:

Vâkıâ, bizden ileri bulunan ve hâllerine gıbtâkeş olduğumuz ümem-i mütemeddineye peyrev olmak tabî ve zarûrî bir hâldir; lâkin taklîd herhâlde müstahsen değildir. Biz eskiden beri taklîd vâdisinde yuvarlanıp gidiyoruz. İrânîler Arab şuarâsını taklîd etmediler; başka bir çığır açtılar. Bizim eski şuarâmız ise İrân eşârına o kadar mukallidlik etmişlerdir ki şiirlerinin hâvî oldukları birkaç Türkçe kelime kaldıracak olsa, lâfzan ve mânen sırf Fârisî kalır. Şimdi tam o mukallidlikten

kurtulacağımız bir zamânda Garb ve en ziyâde Fransız edebiyâtını taklîde başlamak bizce bâis-i tefahhur olamaz. [...]

Ümem-i mütemeddine üdebâsının mesleğini tutmaktan ihtirâz etmemeliyiz; onlar kendi lisânlarını ilerletmek için ne yol tutmuşlarsa, biz dahi o yolu tutmalıyız; onlar kendi lisânlarının şîvesini muhâfaza ettikleri gibi biz dahi kendi lisânımızın şîvesini muhâfaza etmeliyiz. O vakit onlara tatbîk-ı hareket etmiş oluruz; yoksa biz dahi onların lisânı[nın] şîvesine tâbi olarak, kendi lisânımızı zorla o şîveye sokmak istersek, o vakit mukallidlik etmiş oluruz. Bir mukallidlikten daha kurtulamadan diğer bir mukallidliğe mi sapmalıyız?

Bize kalırsa, her mukallidlikten ihtirâz edip kendi lisânımızın şîve-i tabiiyesine göre yeni bir edebiyât binâsı kurmaya muhtâcız. (ŞS 8 Ağustos 1898; Topaloğlu 2012: 234-235)

...Lisânımızın iştikak ve kavâid-i sarfiyesine mugayir imlâlara ve lüzumsuz Arabî ve Fârisî ve hele Fransızca kelimeler istîmâline muârızım. (ŞS 21 Ekim 1898; Topaloğlu 2012: 334)

Hülâsa, Şemseddin Sami'nin ilme müstenit umumî Türkçe anlayışına ve dilimizin ıslâh ve inkişafı için ortaya koyduğu stratejiye göre, mevcut yazı dilinden yola çıkılacak, İstanbul Türkçesine (konuşma diline) muvafık olarak, dört başı marmur bir şekilde, onun sarf ve nahvi ile lûgati zaptedilecek, Türkçeden lüzumsuz, yâni kültürlü halkın kullanmadığı ve dilimizde karşılıkları zaten bulunan Arapça ve Farsça asıllı kelime (tabî ki küçük mânâ ve ayrıca kullanış farkı olanlar hâriç) ayıklanacak (bunlar millî lûgatimizin dışında tutulacak), buna mukabil,

Türkçe kelimelerle ifâdesi nâkabîl olan efkâr-ı âliye ve hissiyât-ı rakîka ve mâneviyeyi ifâde edecek tâbirat ile ıstîlâhat-ı ilmiye ve fenîye –şimdilik- muhafaza edilecek (ŞS 17 Nisan 1899; Topaloğlu 2012: 385), Arapça ve Farsça kaidelere göre terkip (tamlama) ve çokluk yapmaktan vazgeçilecek, yazı dilimize bütünüyle Türkçenin grameri hâkim kılınacak, Türkçenin unutulmuş kelimeleri canlandırılıp (hatta efkâr-ı umumiyenin rızası dahilinde “Şark Türkçesi”nden de kelimeler iktibas edilerek) dilde Türkçe menşeli kelimelerin ağırlığı arttırılacak ve nihayet Türkçede tercümelerin yardımıyla Avrupaî yeni bir nesir dili kurulacaktır.

Bu son hususu bir başka çalışmamızda (Yasa 2014: 151-159) genişçe işlediğimiz için burada tekrar bahis mevzuu etmekten kaçınıyoruz. Ancak şu kadarını kaydedelim ki Şemseddin Sami'nin Türk diline yaptığı pek büyük hizmetlerden bir tanesi de, Fransız nesrinin model alınarak modern Türk nesrinin inşa edilmesine ve bunun için de “harfiyen tercüme” stratejisinin takip edilmesine dair fikridir. O, bu fikrini, başta *Sefiller* ve *Robenson* olmak üzere muhtelif tercümelerinde tatbik ederek bu yolda bizzat örnek olmuş ve pek velut bir çığır açmıştır.

Hiç şüphesiz, onun, kaleme aldığı makaleler ile roman ve temsillerde ve ayrıca yaptığı tercümelerde kullandığı dil, umumiyetle, Türkçe anlayışına uygundur. Uymayan örnekler, henüz terk edilemeyen köklü itiyatlardır. Her hâl ü kârda Şemseddin Sami'nin makalelerindeki ve diğer eserlerindeki nesri, Divan nesrinden bambaşka ve hususen Fransız nesri örnek alınarak kurulmuş modern Türk nesridir. (Bu hususta geliştirdiğimiz müddeanın tafsilâtı izahı ve delilleri, *Türkçenin İnkişafı İçin Tercüme* isimli kitabımızda bulunmaktadır.)

3. UMUMÎ TÜRKÇE ANLAYIŞIYLA UYUŞMAYAN BAZI FİKİRLERİ

Nefsinde ilim adamı zihniyetiyle idealist bir ruhu mezcetmiş olan Şemseddin Sami'nin, makalelerinde, yer yer, idealist tarafının tesiriyle, ilmî araştırma ve tefekküre müstenit umumî Türkçe anlayışıyla telif edilemez mahiyette bazı fikirler serdettiği müşahede ediliyor.

Bunların başında, ("Şark Türkçesi" ismiyle teke irca ettiği) Türkistan ve Kafkas Türk dilleriyle İstanbul Türkçesini birleştirme tasavvuru geliyor. Hâlbuki tarihî seyrin böyle bir tasavvura el vermediğinin kendisi de farkındadır. "Yine Lisân ve Edebiyatımız. Tarîk-ı İslâh" başlıklı makalesindeki tespitlerine nazaran, Çağatay Türkçesi ve edebiyatı, Osmanlı Türkçesi ve edebiyatına kıyasla bir hayli geri kalmış olduğu gibi, Türkistanlıların kendi dil ve edebiyatlarını terk edip İstanbul'a tevecüh etmeleri de uzak bir ihtimâldir:

...Türkçe, vaktiyle kaba bir lisân iken, gittikçe terakkî ve tekemmül eylemektedir. [...]

Çağatay lisânı edebiyatta bizim Osmanlı Türkçemize tekaddüm etmiştir. Zamanen tekaddüm etmiş, lâkin o vakitten beri bir hâl-i tevakkufda kalmıştır; hâlbuki bizim Osmanlı Türkçemiz o vakitten beri ve hele bu son senelerde çok terakkî ve tekemmül etmiştir.

Bugünkü günde Kürre-i Arzın üzerinde söylenen Türkçelerin en güzeli, en zarîfi, en ziyâde kulağa hoş geleni, en çok tâbirât-ı nezâketkârâne ve nikâti hâvî olanı şüphesiz İstanbul Türkçesidir. İstanbul'un bugünkü Türkçesi pek yenidir, çünkü iki-üç yüz sene evvel İstanbul'da doğmuş büyü-müş şuarânın âsârında pek kaba bir lisân görüyoruz. [...]

...İstanbul Türkçesi yalnız memâlik-i Osmâniye'ye değil, bâzı erbâb-ı gayretin himmetiyle ve aelhusûs [İsmâil Gaspralı tarafından] Kırım'da neşrolunan Tercüman gazetesinin tavassutuyla Kırım ve Kazan taraflarına kadar nüfûz ve intişâr etmektedir.

Maahazâ Asyâ-yı Vustâ'ya kadar dühûlüyle Çağatayca da galebe çalması ve meselâ Özbeklerin kendi edebiyatlarını terkle bizim edebiyatımıza meyletmeleri biraz baîdce görünüyor. Bu hâlde, edebiyât-ı Osmâniye ayrı ve Çağatay edebiyâtı ayrı olarak devâm etmesi tabîidir. (ŞS 15 Ağustos 1898; Topaloğlu 2012: 241-242)

Vakia budur. Fakat bu ayrılığa esef edip her iki âlemi birleştirmeye can atıyor ve o zaman şartları zorlamaya yöneliyor:

...Ecdâdımızın söylemiş oldukları o Türkçeyi bugün anlamakta güçlük çekiyoruz; bize yek nazarda başka bir lisân görünüyor ve eğer mukarenet çârelerine tevessül etmez isek, hakikaten çok geçmeden başka lisân olacaktır.

Bir lisânın bu vechile müteaddid elsineye inkisâmına karşı ne gibi tedbire teşebbüs olunabilir? Bunun çâresi nedir? Bunun yalnız bir çâresi vardır ki o da lisân-ı edebînin iştirâkidir. [...]

Şimdi bu iki lisân-ı edebînin tevâhidî mümkün midir? Birdenbire değildir, lâkin tederîcen tevâhidleri muhâl değildir, îtikadındayız. (ŞS 17 Ekim 1898; Topaloğlu 2012: 295-296)

Bu uğurda, (muhtelif makalelerinde açıkça dile getirdiği üzere) Şark Türkçesini kaba ve edebiyatını geri bulduğu hâlde, âdeta kendisini de ikna etmeye çalışarak, şu delillere müracaat ediyor:

1) Kuvvetli bir Türk Dünyası için Şark ve Garp Türklerini birleştirmek şarttır ve bunun yolu da müşterek, tek bir edebî lisanı malik olmaktan geçer. Bu ise mümkündür, çünkü her iki lisân arasındaki farklar cüz'î olup hattâ bir lisân addolunmaları iktiza eder. (Yukarıda naklettik.)

2. delil: Bir lisanda ecnebi menşeli kelimeler ne kadar az ise, o lisan o kadar mükemmeldir; dolayısıyla dilimizi "Çağatayca" kelimeler ithaliyle zenginleştirmeliyiz:

...Bir lisân, kelimât-ı ecnebiyeden ne kadar ârî ve kendi kelimeleri ne kadar ziyâde olursa, o kadar mükemmel, o kadar vâsî, o kadar zengin addolunacağından, lisân-ı Türkî-i Şarkî, seket-i telâffuzuyla berâber, bizim lisân-ı Türkî-i Garbîye tercîh olunabilir. Binâenaleyh lisânımızın ıslâh ve tevsiini murâd ettiğimiz hâlde, kelimât-ı Arabiye istikrâzında mübâlâğa etmekten vazgeçip lisân-ı aslîmiz olan Şark Türkçesinin bizce metrûk ve mechûl olan kelimelerini uyan-dırarak onları kabûl ve istîmâle çalışmak iktizâ eder. (ŞS 3 Kasım 1881; Topaloğlu 2012: 201)

Hâlbuki kendimize örnek aldığımız Avrupa dillerinin de böyle olmadığını biliyor. Ayrıca, Türkçeleşmiş Türkçedir, Türkçeden mâdûddur ve her biri bir tarih yüklü olan bu kelimelerden vazgeçmek vücûdumuzdan bir parça kesmek demektir. (Yukarıda zikrettik.) Kezâ:

Bizim Türkçemizin bir hâli vardır ki o da birçok Arapça ve bir hayli Acemce sözleri hâvî olmasıdır. Lâkin bu da müstesnâ bir hâl olmayıp diğer birçok lisânlar dahi bu husûsta bizimkine müşâbihtir; yâni diğer bir lisândan kelimeler istiâre etmiş sâde bizim Türkçemiz değildir. Bunun aslî beisi ve hiçbir zarârı yoktur. (ŞS 17 Nisan 1899; Topaloğlu 2012: 381)

O hâlde nasıl olur da bu kelimelere ecnebi muamelesi yapılabilir ve –bir tarihi inkâr etmek pahasına– bunların yerine “Çağatayca”daki karşılıkları ikame edilebilir?

3. delil: *Fasîh lisân*, dilde *fesâhat*... Ona nazaran, *fasîh*, *galatın* zıddıdır ve yazı dili daima fesahate uygun olmalıdır:

Doğru söylenen lisâna fasîh derler. Her lisânın dâimâ fasîhi yazılmak şarttır. İşte ekser[-i] elsinede lisân-ı tahrîr ile lisân-ı tekellüm beynindeki fark bundan ileri geliyor. (ŞS 20 Şubat 1899; Topaloğlu 2012: 361)

Bunun içindir ki her kelimenin, tasrifine ve iştikakına (“étymologie”si-ne) muvafık olarak yazılması ve –en azından istilâh mahiyette ise– aslındaki mânâyâ göre kullanılması iktiza eder: *İmlâda en ziyâde dikkat olunacak şey, kavâid-i sarfiye ve iş-tikakiyeye riâyet etmek husûsudur. (ŞS 12 Eylül 1898; Topaloğlu 2012: 266)* Hâlbuki Türkçe hem Eski Türkçe hem de Arapça ve Farsça asıllı kelimeler bakımından *galat* bir dildir. Bu ikincilerin en azından istilâh olanlarının *tasrîfi* ve *ıştikakî imlâyı* ve asıllarındaki mânâyla mütenasip olarak kullanılmaları lâzım geldiği gibi, Türkçe asıllı kelimelerde de hem bu esasa, hem de *âhenk* (büyük ses uyumu) *kaidesine* riayet edilince bir taraftan *fasîh*, *doğru bir lisân* elde edilmiş, diğer taraftan da Şark ve Garp Türkçeleri arasında büyük bir yakınlık sağlanmış olur. Onun, *hangi* kelimesinin, menşesine muvafık olarak *kanğı* şeklinde yazılması gerektiği hakkında *İkdâm* gazetesi muharririyle giriştiği uzun tartışmanın asıl saiki de bu anlayıştır. (Misal: 22 Ağustos 1898 tarihli makalesi.)

Her lisânın bir vatan-ı aslîsi vardır ki en fasîhi orada söylenilendir. [...] Türkçenin vatan-ı aslîsi [de] Türkistan’dır. O hâlde Türkçe menşeli kelimelerin im-

lâsında Şark Türkçesine riâyet edilme-lidir. İstanbullular galat telâffuzlarını ister tashîh etsinler, ister galat olarak söylemede devâm etsinler, lâkin doğru yazsınlar. (ŞS 22 Ağustos 1898; Topaloğlu 2012: 246, 248)

...İstanbul Türkçesi zarîftir, lâtif-tir, lâkin söz beynimizde, pek o kadar fasîh ve doğru değildir; fesâhat ve doğruluk ise hakîkî bir hüsn ü letâfettir. (ŞS 5 Eylül 1898; Topaloğlu 2012: 262)

(Türkçe kelimelerin) yalnız İstanbul’daki sûret-i telâffuzlarına bakarak hemen ona göre tahrîr ve istîmâliyle iktifâ etmeyip Çağataycada ve Uygurcadaki telâffuz ve istîmâllerine dahi mürâcaat ederek sahîh ve sağlam bir sûrette istîmâllerine ve bizde yanlış kullanılanlarının tashîhine ve istîmâlden sâkit olanların da ihyâına çalışmalıyız. (ŞS 17 Eylül 1898; Topaloğlu 2012: 298)

Demek ki Şemseddin Sami, hem bütün lisanlarda yazı dilinin fasih, yani tasrif ve iştikaka uygun olarak yazılmasının esas olduğu, hem de bu kaideye riayetin Şark ve Garp Türkçelerinin zamanla birleşmesine yardımcı olacağı kanaatiyle *tasrîfi* ve *ıştikakî imlâyı* müdafaa ediyor ve bu suretle yazı dilinin intizama sokulmasını istiyor. Bu usûlün okumayı da, yazmayı da çok zorlaştırdığı âşikârdır. Çünkü söylendiği gibi yazılamayacak, her kelimenin imlâsını tek tek ezberlemek lâzım gelecektir. (*...Hele yazdığımız gibi okuyacak olsak, o telâffuzla dünyanın hiçbir köşesinde söylenir mi? Veyâ söylenmesi mümkün müdür?* –ŞS 15 Ağustos 1898; Topaloğlu 2012: 236-) Aynen Fransızcada olduğu gibi... Diğer taraftan, ecnebi kelimeleri bir kere iktibas ettikten sonra hem telâffuzları, hem imlâları, hem de mânâları üzerinde neden dilimizin şivesine ve ihtiyaçlarına göre tasarrufta bulunamayalım? Nitekim kendisi de,

“Lisânımızın Tashîhi” başlıklı makalesinde bir müddet bu fikirde olduğunu, fakat Türkçede bu kaideye de sıkı sıkıya riayet olunmadığı için bu fikrinden vazgeçtiğini beyan ediyor:

...Pek az kelime lisânımızda Arabî veyâ Fârisîdeki mânâ-yı aslîsiyle kullanılıyor; ekseri bizim taraftan az-çok tağyîr olunarak nâbemağâl istîmâl olunur. [...] Telâffuzlarını da [...] Arabın tanımıyacağı bir hâlde koyuyoruz: Devir, ketim, sabır gibi. [Yukarıda, Babanzâde Ahmed Naîm’in de aynı tespitte bulunduğunu kaydetmiştik.]

Ama denilecektir ki bu kelimeler Türkçeleşmiştir. Biz Türkçe diye kullanıyoruz. Arapçada, Acemcede böyle değil imiş; ne vazîfemiz? Türkçede nasıl kullanıyorsak, biz öyle tanırız. [...] [Nitekim meselâ Moğolcadan, Fransızcadan alınma kelimelere böyle muâmele ediyoruz.] Arabîden, Fârisîden me’hûz olan kelimelere de bu muâmeleyi edemez miyiz? Edemiyoruz. Edebile idik, çok iyi olacaktı. Hattâ muharrir-i fakîr dahi birçok vakit bu fikir ve meslekte bulundum; yirmi-yirmi beş sene evvel yazdığım bâzı âsar-ı nâçizânede Arabîde aslı ceyb olan kelimeyi Türkçe addederek telâffuzumuza göre ceb yazmak, evlâd kelimesini müfred addedip cem’ini evlâd[lar] yapmak fikrini çok vakit ve bâzı mertebede taassubla iltizâm etmiş idim. Lâkin birçok tecâribden sonra bunun pek kolay olmadığına kesb-i yakîn ettim. O kelimeleri Türkçe addedip telâffuz-ı âdiye göre yazmak için dâimâ öyle kullanıp sûret-i asliye-i Arabiye ve Fârisiyeleriyle hiçbir vakit kullanmamak iktizâ eder. Hâlbuki biz onları mânâ-yı aslîleriyle dahi kullanıyoruz. (ŞS 21 Kasım 1898; Topaloğlu 2012: 311)

Şemseddin Sami'nin böyle bir muhakemeye bu yoldan vazgeçmiş olması bize doğru gelmiyor. Zira o devir için aslına uygun kullanışlar istisna kabul edilip diğer temayülün yerleşmesi zamana bırakılabilirdi. Üstelik bir kısım kelimelerde böyle meseleler ortaya çıkıyor diye neden umumî kaidenin de yanlış olduğuna hükmedilsin?

Şemseddin Sami, yukarıda izah ettiğimiz sebeplerle, Türkçenin imlâsında okuma ve yazmayı zorlaştıracak bir usûlü tercih ettiği hâlde, matbaacılıkta dizgi ve baskı işini ve okumayı fevkalade kolaylaştıracak bir usûl düşünmüştür. Buna göre matbaa harfleri birbirinden ayrı, tek tek (*hurûf-ı mukattaa* hâlinde) ve aynı boyda dizilerek o zamana kadar dizgide kullanılan yüzlerce harf yerine 50 harfle daha okunaklı ve güzel baskılar elde edilebilecektir. (ŞS 26 Aralık 1898; Topaloğlu 2012: 347) Keza, alfabenin ıslâhı (ŞS 12 Eylül 1898; Topaloğlu 2012: 263-267) ve okuma-yazma öğrenmenin kolaylaştırılması için de gayet makul tavsiyelerde bulunmuştur. (ŞS 12 Aralık 1898; Topaloğlu 2012: 329)

Şemseddin Sami'nin, hakkında birbirine zıt gibi görünen fikirler serdettiği bir mesele de Türkçede ıstılâh teşkil meselesidir. Bu hususta yazdıklarının çoğunda, bütün ıstılâh sahasını Arapçaya terk etmiş görünüyor. Bunun bir sebebi Türkçenin o zaman ıstılâh türetmedeki kifayetsizliği ise, diğeri de Müslüman milletlerle müşterek ıstılâhata sahip olmadaki maslahattır.

Ona göre Türkçedeki Arapça asıllı kelimelerin bir kısmı, ihtiyaç dışıdır, *âdetâ bir imtizâc-ı kimyevî* hâlinde (ŞS 3 Kasım 1881) Türkçeye kaynaşmamıştır, Türkçede iğreti durmaktadır. Bunların dilden ayıklanması şarttır. Diğer bir kısmı ise tamamen Türkçeleşmiş, konuşma diline yerleşmiş, kendilerine ihtiyacımız olan kelimelerdir. Türkçe bunlardan müs-

tağnî kalamaz. Nitekim ıstılâhlar da böyledir. Binaenaleyh *Türkçemizi Arabî ve Fârisîden büsbütün ayıramayız. [...] Hele ulûm ve fûnûn ıstılâhatını hiçbir vakit Türkçeleştirremeyiz ve Türkçeleştirmemeliyiz; bu bâbda sâir ümem-i İslâmiye ile iştirâkimiz dahi fâideden hâli değildir.* (ŞS 15 Ağustos 1898; Topaloğlu 2012: 238)

Buradaki ifadesine nazaran bu hüküm mutlak gibi görünüyor. Fakat bunu da kayd-ı ihtiyatla değerlendirmek lâzım. Nitekim "Lisân ve İmlâ Hakkında Fikr-i Hakîkîmiz" başlıklı makalesinden, onun hakîkî fikir ve temâyülünün, ileride Türkçenin imkânlarıyla ıstılâh teşkil etmek olduğu anlaşılıyor. Neden o zaman değil de, ileride? Çünkü henüz Türkçenin leksikolojisi fazla bilinmiyor. Leksikoloji çalışmaları sayesinde Türkçede kelime türetme ve sair teşkil yolları iyice anlaşılınca artık Türkçe menşeli veya Türkçeleşmiş kelimelerle, Türkçe eklerle, ama mutlaka Türkçenin kaidelerine ve şivesine uygun yeni ıstılâhlar ve sair kelimeler teşkil edilebilecektir. *Şimdilik Türkçenin buna tahammül ve istidâdı yoktur:*

...Sarftan başlayarak en âli fûnûna varıncaya kadar ne kadar ıstılâhat-ı ilmiye ve fenniye var ise, cümlesi Arabîden me'hûz olup bunlar dahi o ulûm ve fûnûnun müntesibînine mâlûmdur. [...] ... (Bu) ıstılâhatın da ahz ve istîmâline mecbûruz; çünkü Türkçemizin öyle ıstılâhat uydurmaya şimdilik tahammülü ve istidâdı yoktur. (ŞS 17 Nisan 1899; Topaloğlu 2012: 382)

Aynı makalenin aşağıdaki fıkrasında ise, daha o devirden başlayarak, ıstılâh sahasında da, varsa Türkçe karışıklarının kullanılmasını istiyor:

İstılâhat-ı ilmiye ve feniye şimdilik bir diyeceğimiz yoktur. Vâkiâ ıstılâhat-ı tıbbiye ve sâi-

rede lüzûmsuz yere her şeyin ism-i Arabîsi ihtiyâr olunmuştur. Sırf ıstılâh olanların [yani mütehasıslara münhasır kalanların] Türkçesini bulamayız; lâkin dalak kelimesi dururken thal, karın kelimesi var iken batn demenin de mânâsı yoktur. Çünkü meselâ Fransızlar dahi bu gibi şeyleri Latince veyâ Rumca isimleriyle ifâde etmeyip kütüb-i tıbbiye ve fenniye dahi Fransızca ifâde ederler. (ŞS 17 Nisan 1899; Topaloğlu 2012: 385)

Bir başka mesele ise, dilimizde Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin yerine, varsa, Türkçe asıllı mukabillerinin ikame edilmesini müdafaa ederken bazen dil inceliklerini gözden kaçırıp ifrata sapmasıdır. Meselâ *beyaz, siyah, fena* gibi kelimelerden vazgeçilip bunların "müterâdifleri" olan *ak, kara, kötünün, keza zaman ve vakit* yerine çağın, *sema ve felek* yerine *gökün* kullanılmasını tavsiye ediyor. (ŞS 17 Nisan 1899; Topaloğlu 2012: 383-384) Hâlbuki bunlar kullanıldıkları ilk devirlerde Türkçe mukabillerinin müterâdifi olsalar bile, zamanla dil onları farklılaştırmış ve birbirlerine ikame edilebilir olmaktan çıkarmıştır. Bizzat Şemseddin Sami'nin tespitiyle: *Hiçbir lisânda tamâmile müterâdif kelimeler yoktur.* (ŞS 20 Şubat 1899; Topaloğlu 2012: 362) Ancak birbirine yakın mânâlı kelimeler olabilir. Başlangıçta müterâdif olan kelimeler de zamanla mânâ ve kullanıldıkları yerler bakımından farklılaşırlar. Bu bir dil kanunudur. Aslında müterâdif olmayıp yakın mânâlı olan kelimelerin tasfiye edilmesi, dilin ifâde kabiliyetinin zayıflatılması mânâsına gelir.

4. NETİCE

Sadık bir Osmanlı vatandaşı sıfatıyla Arnavut kimliği ile Türk kimliğini pek güzel mezcetmiş ve millî kültürümüze daima takdir ve şükranla yâd edilmesi gereken pek büyük hizmetler-

de bulunmuş olan Şemseddin Sami, bazı Arnavut müelliflerinin Türklük aleyhtarı şoven iddialarına âlet edilebilecek bir şahsiyet değildir. Böyle bir tavır, ancak bedihî hakikatleri görmezden gelmekle mümkündür.

Ömrünü Türklüğün yükselişi uğrunda çalışmakla geçirdiğinde şüphe olmayan Şemseddin Sami, en büyük bir ideal olarak benimsediği Türk Birliğini gerçekleştirme için “Şark ve Garp Türkçeleri”ni birleştirmeyi başlıca vasıta olarak görüyordu. Çünkü onun fikrinde, milliyet (ki o buna *kavmiyet* ve *cinsiyet* diyor) lisandan ibarettir. Halbuki ne milliyet lisandan ibarettir, ne de bir Türk Birliği veya işbirliği ve dayanışması için dillerin birleştirilmesi şarttır. Ayrıca, hem amelî olarak bu kolay kolay üstesinden gelinemeyecek pek çetin bir iştir, hem de Şark ve Garp Türklerinin –en başta kendilerine mahsus an’aneleri sebebiyle- böyle bir teşebbüse meyilleri yoktur. Kaldı ki aradaki farklılıklara riayet etmek, onları anlayışla karşılamak karşılıklı sevgi ve saygıya, dayanışma ruhuna mâni olmadığı gibi, aksine bunların bir tezahürüdür.

Diğer taraftan, Şemseddin Sami, uydurma, sunî bir dil dâvasına âlet edilebilecek bir şahsiyet de değildir. O, hakikî ilim adamlarına yakışır bir tavırla ve büyük bir vukuf (pek çok meselemizle beraber) Türkçe meselemiz üzerine eğilmiş, ilmî tespitlerin ışığı altında, İstanbul Türkçesinin, tarihî inkişaf sürecinde takip etmesi lâzım gelen umumî hattı dört başı mamur bir şekilde ortaya koymuştur. Türkçenin (resmî dil sıfatıyla Türkçenin) hususen 27 Mayıs İhtilâlini müteakiben içine sürüklendiği buhran ve çıkmaz, herhalde, Şemseddin Sami, Fuad Köprülü, Nihad Sami ve emsali pek kıymetli dilci ve edebiyatçılarımızın ilme ve Türk kültürünün hakikatine uygun tespit ve tavsiyelerine uyulmamasının neticesidir.

Makalelerinin bütününden edindiğimiz intibaa nazaran, Şemseddin Sami, Türkçe anlayışı itibarıyla, araştırmalarında ve muhakemesinde umumiyetle objektif, ilmî bir tavır takınıyor, yer yer de kendini hissî ve ideolojik düşüncelere kapıyor.

İlmî araştırmaları ve tefekkürü, onu, yukarıda kendisinden yaptığı birçok iktibasda da açıkça görüldüğü gibi, İstanbul Türkçesinin, Türkçenin en mükâmil ve güzel şekli olduğu tespitine götürüyor. İstanbul Türkçesi, her şeyden evvel, telâffuzu kulağa pek hoş gelen musikili, şirin bir lisandır. Sonra, gayet mantıklı, sağlam bir grameri vardır; lâkin bu gramerin ilmî usulle tespit ve tamimi icap eder. Çok zengin bir kelime hazinesine sahiptir; şu var ki onun da tahdit edilmesi, bütün yaşayan ve ihtiyaç duyulan kelimelerini câmi, fuzulîlerinden ârî olması lâzım gelir. Nesir dili işlenmemiş, gelişmemiştir; fakat büyük bir potansiyele sahiptir; bilhassa Fransız nesri model alınarak ve “harfiyen tercüme” yapılarak onu geliştirmek ve her çeşit meramımızı ifade edebilecek bir seviyeye getirmek mümkündür; nitekim bu yolda büyük mesafe kat’edilmiştir. Onun ilmî araştırmaya müstenit umumî Türkçe anlayışı budur.

Ne var ki şahsiyetinin ilim adamı cephesiyle yukarıda hülâsa ettiğimiz Türkçe anlayışını ortaya koyarken, idealist cephesiyle de Türk Birliğini temin edecek tedbirlere kafa yormakta ve bunun da başlıca vasıtasının dil birliği olduğuna inanmaktadır. Bu ideal de onu “Çağatay Türkçesi” ile “Osmanlı Türkçesi”ni birleştirme fikrine götürmektedir. Halbuki bu fikir, ilmî araştırma ve tefekkürle ulaştığı umumî Türkçe anlayışına aykırıdır. Bununla beraber, idealini kimseye dayatmamakta, onu müdafaa etmekle yetinmekte ve fiilen (eserlerinde kullandığı dil itibarıyla

ve *Kamûs’u*yla) Osmanlı efkâr-ı umumiyesine tâbi olmaktadır.

Osmanlı matbaa harflerinin islâhı ile Osmanlı yazısının islâhı ve tedrisi hususlarında pek doğru fikirler ortaya koymuştur. İmlâ sahasında ise, hem Türkçe, hem de Arapça ve Farsça menşeli kelimeler için *tasrîfi* ve *ıştikakî imlâyı* müdafaa ediyor. Böyle bir imlânın, bilhassa kelimelerin mânâlarına nüfuz etmek bakımından faydası olmakla beraber, yazma ve okumayı zorlaştırdığı da aşîkârdır. Bu bakımdan tartışmaya açıktır.

Türkçenin hâl-i hazırda da en büyük meselesi olan istilâh meselesi hakkındaki fikri, ancak Türkçenin leksikolojisi hakkında hemen hiçbir araştırmanın olmadığı o devir göz önünde bulundurulunca anlayışla karşılanabilir. Yoksa yüksek fikir ve hislerin ifadesi ile ilmî-teknik sahanın tamamen Arapçaya terk edilmesi demek, Türkçenin Arapçanın boyunduruğu altına girmesi ve zamanla bozulup şahsiyetini kaybetmesi demek olur. (Kendi içinde mantıklı kapalı bir sistem olan dilin hiçbir sahası yabancı veya uydurma bir dile terk edilemez. Hazmedilmiş iktibaslar ise sisteme zarar vermez.) Aslında kendisi de bunun farkında olsa gerek ki şimdilik demekte ve Türkçe menşeli istilâhların diğerlerine tercih edilmesini istemektedir. Bu hususta takip edilecek doğru yol, evleviyetle Türkçe ve Türkçeleşmiş kelimelerden, fakat mutlaka Türkçe kaidelerle istilâh teşkil edilmesi, uydurmacılığa (“barbarisme”) sapılmaması (ki bu hâl, -doğrudan dilin mantığını, bünyesini, irsiyetini tahrip ettiğinden- istilâh sahasının yabancı bir dile terk edilmesinden daha tehlikelidir; binaenaleyh bu mahiyette olan hiçbir kelimeye müsamaha gösterilmemesi lâzım gelir), Arapçadan veya bir başka dilden istilâh iktibas etmek mecburiyetinde kalındığında ise, bunun, hem zaruret miktarında, hem de kelimelerin Türkçeleştirilme-

si suretiyle (hazmedilmiş iktibaslarla) yapılması lâzımdır.

Bütün bu tespitleri takiben, makalemi-zi bir tariz ve temenniyle bitiriyoruz:

Emsaline ender rastlanan dehasıyla millî kültürümüze canla başla hizmet etmiş olan Şemseddin Sami'nin isminin –muhtemelen hakkındaki tahrif ve istismarların tesiri altında

kalınarak- bugüne kadar bir üniversitemize verilmemiş ve Devletçe kendisine hizmetiyle mütenasip bir alâka gösterilmemiş olması, kadirşinâslıkla kabil-i telif olmasa gerektir.

KAYNAKÇA

Akün, Ömer Faruk (1979), “Şemseddin Sami”, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yl., c. 11, s. 411-422.

Bilgin, A. Azmi (2007), “Şemseddin Sami'nin Edebiyatla İlgili Eserleri ve Görüşleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 22, Güz 2007, s. 39-51; (<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s22/koca.pdf>) (30.10.2008).

Celâl Nuri (İleri) (1926/2000), *Türk İnkılâbı*, Latin Harflerine Çeviren: Recep Duymaz, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yl.

İsmail Habib (Sevük) (1944), *Tanzimattanberi. Edebiyat Tarihi I*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kara, İsmail (2001), *Bir Felsefe Dili Kurmak. Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Dergâh Yl.

Levend, Ağâh Sırrı (1969), Şemseddin Sami, Ankara: Türk Dil Kurumu Yl., 212 s.

Levend, Ağâh Sırrı (1972), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yl.,

Kaplan, M., İ. Engünün ve B. Emil (1974), *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I: 1839-1865*, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yl. No 1874, İstanbul, (Eserin tamamı 5 cilttir).

Mustafa Nihat (Özön) (1930), *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi. (İlk Kısımlar: Nazım, Tiyatro, Roman)*, İstanbul: Maarif Vekâleti Neşriyatı.

Necatigil, Behçet (1960), *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul : Varlık Yl.

Şemseddin Sami (ŞS 3 Ocak 1878), “Arnavutluğun Âmâli”, *Tercümân-ı Hakikat*, 9 Muharrem 1296; Levend, 1969, s. 117-118.

Şemseddin Sami (ŞS 3 Kasım 1881), “Lisân-ı Türkî (Osmânî)”, *Hafta*, 10 Zilhicce 1298; Tural, 1999, s. 66-70.

Şemseddin Sami (ŞS 2 Aralık 1881), “Elsine-i İslâmiye”, *Hafta*, 10 Muharrem 1299; Topaloğlu, 2012, s. 211-214.

Şemseddin Sami (ŞS 1891), “Türk”, “Türân”, “Türâniye”, “*Kamûsu'l-A'lâm*'dan”; M. Kaplan ve ark., 1979, s. 309-317.

Şemseddin Sami (ŞS 1313/1897), “Lisân ve Edebiyâtımız”, *Tercümân-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn, Nûsha-i Fevkalâde*, 1313 / 1897; Tural, 1999, s. 71-81.

Şemseddin Sami (ŞS 8 Ağustos 1898), “Lisân ve Edebiyâtımız”, *Sabah*, 20 Rebiülevvel 1316; Topaloğlu, 2012, s. 231-235.

Şemseddin Sami (ŞS 15 Ağustos 1898), “Yine Lisân ve Edebiyâtımız. Tarîk-i İslâh”, *Sabah*, 27 Rebiülevvel 1316; Levend, 1972, s. 221-222; Topaloğlu, 2012, s. 236-242.

Şemseddin Sami (ŞS 22 Ağustos 1898), “Lisân-ı Edebîmizin İntihâbı”, *Sabah*, 4 Rebiülâhır 1316; Levend, 1972, s. 222.

Şemseddin Sami (ŞS 5 Eylül 1898), “İzâh-ı Merâm”, *Sabah*, 18 Rebiülâhır 1316; Levend, 1972, s. 130-131; Topaloğlu, 2012, s. 256-262.

Şemseddin Sami (ŞS 12 Eylül 1898) “İmlâmızın İslâhı”, *Sabah*, 25 Rebiülâhır 1316; Topaloğlu, 2012, s. 263-267.

Şemseddin Sami (ŞS 3 Ekim 1898), “Lisânımızın Tahdîdi”, *Sabah*, 16 Cemaziyelevvel 1316; Levend, 1972, s. 223; Topaloğlu, 2012, s. 284-290.

Şemseddin Sami (ŞS 17 Ekim 1898), “Yine Lisân ve İmlâmız”, *Sabah*, 1 Cemaziyelelahır 1316; Tural, 1999, s. 82-83.

Şemseddin Sami (ŞS 21 Ekim 1898), “Şiir ve Edebiyât-ı Cedîdemiz”, *Sabah*, 7 Şaban 1316; Topaloğlu, 2012, s. 333-340.

Şemseddin Sami (ŞS 21 Kasım 1898), “Lisânımızın Tashîhi”, *Sabah*, 6 Recep 1316; Topaloğlu, 2012, s. 306-313.

Şemseddin Sami (ŞS 28 Kasım 1898), “Şiir ve Edebiyâtta Teceddüd-i Ahîrimiz”, *Sabah*, 13 Recep 1316; M. Kaplan ve ark., 1979, s. 318-323; Tural, 1999, s. 84-86.

Şemseddin Sami (ŞS 12 Aralık 1898), “Çocuk Kitapları”, *Sabah*, 28 Recep 1316; Topaloğlu 2012: 326-332.

Şemseddin Sami (ŞS 26 Aralık 1898), “Tibaat ve Hattımız”, *Sabah*, 12 Şaban 1316; Topaloğlu 2012: 341-347.

Şemseddin Sami (ŞS 20 Şubat 1899), “Türkçemizin Envârı”, *Sabah*, 9 Şevval 1316; Topaloğlu 2012: 361-367.

Şemseddin Sami (ŞS 17 Nisan 1899), “Lisân ve İmlâ Hakkında Fikr-i Hakîkîmiz”, *Sabah*, 6 Zilhicce 1316; Topaloğlu, 2012, s. 381-386.

Şemseddin Sami (ŞS 7 Haziran 1899), “Lisânımızın Sâdeleştirilmesi-a”, *Tarîk*, 27 Muharrem 1317 / 26 Mayıs 1315; Levend, 1972, s. 224.

Şemseddin Sami (ŞS 1900/2010), “*Kamûs-ı Türkî*’den. İfade-i Merâm”, 20 Ramazan 1317 / 22 Ocak 1900; Kaplan, M. ve ark., 1979, III/299-308; Tural, 1999, s. 87-100; *Kamûs-ı Türkî*, 2010, s. 9-14.

Şemseddin Sami (ŞS 27 Ocak 1902), “Lisânımızın Sâdeleştirilmesi-b”, İkdâm, 17 Şevval 1319 / 14 Kânunîsânî 1317; Levend, 1972, s. 225.

Şemseddin Sami (ŞS 1902/2010), *Kamûs-ı Türkî*, 2010, Haz.: P. Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yl.

Topaloğlu, Yüksel (2012), Şemseddin Sami. Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları. İnceleme-Metin, İstanbul: Ötüken Yl., 394 s.

Tural, Şecaattin (1999), Şemseddin Sami, İstanbul: Şule Yayınları, 151 s.

Yasa, Ş. Alparslan (2013a), *Türkçenin İstîlâh Mes’eleleri ve İdeolojik Kaynaklı Sapmalar (“Öztürkçe” Dayatmasıyle Fransızcaleştirilen Resmî Dil)*, Ankara: Kurtuba Yl., 2013, 570 s.

Yasa, Ş. Alparslan (2013b), “Resmî Dilde Frenleşme”, *Yeni Türkiye*, Kasım-Aralık 2013, s. 937-951.

Yasa, Ş. Alparslan (2014), *Türkçenin İnkîşâfı İçin Tercüme*, Ankara: Hitabevi Yl., 225 s.

Ziya Gökalp (1973), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Varlık Ye., 10. baskı (İlk baskı: 1923).